

**“SEFİL VAHŞİLER SÜRÜSÜ”NDEN
“KUŞATMA ALTINDAKİ KALE GARNİZONU”NA**

“Kafkasya tutkumuz
bizatihi hal ve şartların zorlamasının sonucudur.”
Amiral L.Serebryakov

XIX.yüzyılda, her iki taraf için de yıpratıcı olan Kafkas savaşında, on yıllar boyunca hem askeri ve hem de sivil Rusya liderleri tarafından Kafkasya'nın ve Transkafkasya'nın zaptı ve düzene sokulmasına matuf pek çok proje yapıldı. Bunlarda Rusya devlet erkanının – çeşitli dönemler ve istikametlerdeki - Rusya ve Kafkasya arasındaki muhtemel karşılıklı ilişkilere dair, Ruslarınkinden temelde farklı dünya görüşleri ve öz varlık bilinçleriyle bizatihi dağlılara dair tasavvurları, generaller ve yüksek makam sahiplerinin kılavuz olarak kullanmayı mümkün gördüğü etik normlar kayıt altına alınmıştır.

Bu projelerde problemin stratejik açıdan çözümsüzlüğü açık şekilde kendini belli etmektedir. Tarihsel malzemenin bu katmanı araştırılmadan, Kafkas savaşının zaman düzleminde geçen olayların dramatizmi iyi anlaşılamaz. Özellikle şimdi, Rusya ve Kafkas topraklarının koşulsuz lideri Çeçenistan arasındaki ilişkilerin volkanik bir ısıya ulaştığı, taktiksel tavizlerin esas problemi çözemediği XX. yüzyılın sonunda.⁹¹

Amiral Serebryakov'un yayınlanan projesi bir başka açıdan da ilginçtir. Rusya ve dağlı halklar arasındaki kanlı dava, deyim yerindeyse çok uluslu idi. Rusya safında yer alanlar yalnızca Ruslar ve Ukraynalılar gibi imparatorluğun yerli halklarının temsilcileri değil, Gürcüler ve Ermeniler gibi Türkiye, İran ve onların Kafkasyalı vassallarının baskısı altında birkaç defa

⁹¹ Bu fasıl birinci Çeçen savaşının en hararetli günlerinde yazıldı.

fiili olarak yok olmanın ve cebri asimilasyonun sınırına gelmiş olan, Müslüman dünyasıyla tarihsel hesabı olanlardı. Kafkas savaşının bu veçhesinin tarihsel ve psikolojik içyüzü ayrıca araştırılmaya muhtaçtır, ben bu durumda yalnızca okurun dikkatini durumun bu ayrıntısına çekmek istiyorum.

Lazar Markoviç Serebryakov (1793-1862) Kırımlı bir Ermeni asilzade aileden geliyordu. Bu, asiller sınıfının, imparatorluğa yeni dahil edilmiş topraklarda faaliyet gösteren ve kendine özgü bir ekonomik yaşamı olan özel bir tabakasıydı. Serebryakovların genç Tavrida vilayetinde bulunan (Kırım'ın Rusya tarafından ilhakından sonra yapılan idari bölünme kastediliyor.-ç.n.) sülale malikanesinde topu topu 18 köle vardı. Buna karşılık, annesinden Simferopol kazasında içinde bir taş ev ve meyve bahçesi olan 1.500 desyatinalık (eski Rusya'da 1.09 hektara eşit bir arazi ölçüm birimi-ç.n.) bir arazi miras kalmıştı. Daha sonra karısıyla birlikte - bir Kırım Ermenisi - bahçeli bir taş değirmen de elde etmişti.

İmparatorluk için yeni olan bu asiller kategorisi için, bir Rus asilzadesinin hayat yolunu seçmesinde koşulsuz olarak yön tayin edici bir rol oynayan emperyal psikolojik gelenek, hiç de bir ayak bağı değildi. Lakin bu sınıfsal grubun, ezeli Rus asilzade sınıfının psikolojik ve profesyonel bağlamına entegrasyonu hızlı ve organik bir şekilde cereyan etti.

Kırım'daki malikanenin gölgeğinde dünya zevklerinin tadını çıkarmak yerine, on yedi yaşındaki Serebryakov gönüllü olarak Karadeniz filosuna katılır, savaş gemilerinde zorlu bir denizcilik eğitimi alır (tabii, sıradan tayfalardan farklı bir pozisyonda bulunarak), buna paralel olarak özel denizcilik bilimlerini, Fransız dilini, tarihi, coğrafyayı, Rus edebiyatını, resmi öğrenir. 1815 yılında Serebryakov -yirmi iki yaşında- gerekli imtihanları verdi ve ilk subay rütbesini aldı. Başgedikli oldu.

Serebryakov'un aynı zamanda, Kafkasyalı subaylara has sıra dışı bir figür olduğunu anlamak bizim için önemli.

Bir yandan, bir Kırım Ermenisi, "asiller listesine" resmi olarak ancak 1829 yılında, binbaşılığa terfi ettikten sonra dahil edilen kökeni şüpheli bir asilzade. Tüm hayatı Karadeniz sahillerinde geçmiş, Petersburg'a ve hatta Rusya'ya ileri bir yaşta ayak basmış birisi.

Diğer yandan, Rusya'nın Karadeniz sahilinde tutunma davasına fedakar bir şekilde on yıllarını veren, denizde Türklerle ve karada dağlılarla yiğitçe çarpışan, amiral rütbesine kadar yükselen, Amirallik Konseyi üyesi bir profesyonel asker; hayatının amacı dağlıların denizle irtibatını kopa-

racak, dolayısıyla da Türk yardımından mahrum edecek ve Kafkasya'nın derinliklerine Karadeniz sahili yönünden ilerleme imkanı verecek bir Karadeniz sahil hattı kurmak, ve onu tahkim etmek olan bir kumandan...

Hal böyleyken, Kafkasya'da – özellikle de alışık olmayanlar için öldürücü bir iklime sahip, görev avantajlarının çok göreceli olduğu Karadeniz sahilinde - görev yapmanın hakiki “Kafkaslılar” için ağır ve nankör bir iş olduğunu hesaba katmak gerekir. Bu işi iyi bilen Lermontov'un, o tarihte sansür tarafından yasaklanan ve ancak 1928 yılında basılan “Kafkaslı” adlı harika ama az tanınan hikayesinde yazdığı gibi: “oyşa göğsü madalyalarla dolu olsa da rütbe yükselmiyordu.”

Serebryakov yüksek rütbelerinin bedelini yalnızca yıpratıcı ve devamlı ölüm tehlikesi içinde geçen uzun görev yıllarıyla değil, ıstıraplı hastalıklarla da ödedi. 1840 yılı Eylülünde denizcilik bakanı A.S.Menşikov'a şöyle yazıyordu:

“Aşağıdaki sebepler yüzünden uzun zamandır size yazmak şerefinden mahrum olduğum için beni affedin altes (prenslere ve prenseslere verilen şeref unvanı-e.n.): Mayıs başında hummaya yakalanmışım, daha sonra bu, sıtmaya dönüştü ve Kafkasya'daki görev sırasında kaptığım romatizma el ve ayaklarımda şiddetle nüks etti. Romatizma özellikle bu ilkbahardaki talihsiz hadiselerde, kaleleri ziyaret ederken, dalgakıranlarda kıyıya yanaşırken defalarca baştan aşağı ıslandığım için daha da azdı. Doğu sahilini gözden geçirmekte iken bu halimi gören kolordu kumandanı sağlığıma kavuşmam için Feodosya'ya gitmemi önerdi; ancak Temmuzun ortasında bu müsaadeden faydalanmak imkanı bulabildim ve doğru Kezlovskiy çamuruna hareket ettim, Ağustos'da Novorossiysk'e geri döndüm. Romatizmam tamamen geçmediyse de en azından bastonla yürüyebiliyorum ve yazabiliyorum, daha önce kağıtları zor imzalıyordum.”⁹²

Bu çok tipik bir hikaye. Kafkas askeri liderlerinden çoğu sakatlanana kadar, bazen da Kafkas generallerinin en önde gelenlerinden biri olan Velyaminov gibi ölümcül hastalıkla mücadele ederek göreve devam ediyorlardı.

Serebryakov, dağlardaki çok zor seferlere kumanda etmek de dahil olmak üzere, Kafkasya'da daha uzun yıllar görev yaptı.

Bu insanları harekete geçiren sebepler özel bir araştırmayı hak ediyor.

⁹² Serebryakov'un Menşikov'a ve General Anrep'e yazdığı raporlar “Vestnik arhivov Armenii” No 1 (35)de iktibas ediliyor.Erivan, 1973

Kariyer veya askeri görev duygusu mülahazalarıyla tam olarak açıklanamayan sebepler bunlar. Ama bu, özel ve uzun bir çalışma...

Serebryakov figürü bir de, hiçbir şekilde avutucu hayaller kurmadığı için önemlidir. O savaşan iki tarafı da gayet gerçekçi bir şekilde değerlendirmiştir.

Şöyle yazıyor:

“Dağlılar eğitimleri, düşünce yapıları ve gelenekleri gereği, kendi toplumları arasında bile silah gücünden başka hiçbir iktidar, silah zoruyla yapmak mecburiyetinde kaldıklarından başka hiçbir yükümlülük tanımazlar...”

Bu formülasyonların aşırı kesinliğine rağmen -muhtemelen ki dağlı toplumların kendi geleneksel düzenleyicileri vardı- esas itibarıyla Serebryakov haklıdır: Kafkasya, doğusunda Şamil’in zamanla bir hayli düzenli bir yapıya kavuşan imamlığının ortaya çıkışına kadar, herkesin herkese karşı olduğu çok azgın bir savaş resmi veriyordu.

Kafkasya’dan 1829 yılında geçen Puşkin’in gördüklerinden çıkardığı ve “Erzurum Seyahatinde” kayıt altına alınan tesbitleri de Serebryakov’un iddialarıyla uyumaktadır:

“Kırım Tatarlarına yaptıkları gibi onları (dağlıları -Y.G.) silahsızlandırmadan uslandırmanın hemen hiçbir yolu yok. Bunu yapmak da aralarında hüküm süren çekişmeler ve kan davası nedeniyle olağanüstü zor. Kama ve kılıç vücutlarının bir organı ve bebekler bunları kullanmayı daha emeklerken öğreniyor. Bunlarda adam öldürmek basit bir vücut hareketi... Geçenlerde bir askerin üzerine ateş eden barışçı bir Çerkesi yakalamışlardı. Hareketine gerekçe olarak silahının uzun süre dolu kaldığını söyledi. Böyle bir halkla ne yapılır?”

Rus askerine attettiği çok üstün vasıflara rağmen Serebryakov, Kafkas Kolordusunun kendisine emanet edilen birliklerinde neler olup bittiğinin gayet iyi farkındaydı. Yermolov öncesi dönemden beri Kafkas generalleri ve üst rütbeli subaylar şöyle bir durumdan şikayetçi idiler: kolordu hiç de yalnızca hassa birliklerine mensup düelloocular ve siyasi olarak güvenilmez kimselerin sürgün yeri değildi. Rusya’da konuşlu kolordu kumanda kademeleri, kendi maiyetleri altında görmek istemedikleri herkesi Kafkasya’ya göndermeye çalışıyordu. Zamanında Yermolov, kolordunun bu şekilde görev sırasında subay ve erlere karşı uyumsuz davranan ayyaşlar, ve eli

kirli insanlarla kirlenmesi uygulamasına bir son vermeye çalışmıştı. Bunu ancak kısmen başarabildi.

1839 yılı Temmuzunda Serebryakov Menşikov'a şöyle yakınıyordu:

“25 Nisan'da Novorossiysk'e geldim ve yeni teşkil edilmiş Karadeniz No 3 taburunu bir gün önce gemilerden kıyıya çıkarılmış buldum. Gördüğüm kadar bu tabur gelişi güzel teşkil edilmiş. Şuradan buradan toplanan ahlaksız adamlar. Garnizonlardan tayin edilenlerin çoğu böyle. Bu garnizonlara da kısa süre önce süvari alaylarından nakledilmişler; bu raporun ekindeki listeden ne kadar cezalı personel olduğunu altes görecektir. Çoğu firardan dolayı sürgün edilmiş, ve tüm tabur savaş sanatını bilmediği gibi doğru dürüst elindeki tüfeği de tanımıyor.”

Doğaldır ki, tabur dağlılarla temas hattına çıkar çıkmaz firarlar başlıyordu, bazen nöbetteyken, tüm teçhizatla birlikte...Çoğu zaman aynı prensibe göre seçilmiş olup, Karadeniz sahilindeki kalelerde çile dolduran subayların ahlaki durumu amirali üzüntüye sevk etmişti.

Serebryakov, Puşkin'in olağan gözlemciliğiyle altını çizdiği başka bir probleme de büyük bir ilgi ile yaklaşıyordu:

“Çerkesler Muhammed dinini çok kısa süre önce kabul ettiler. Kuran havarilerinin aktif fanatizmine kapılmışlar...”

1842 yılı Ocak ayında Serebryakov Karadeniz sahil hattı başkanı Kont Anrep'a şöyle yazıyordu:

“Karadeniz'in kuzey-doğu kıyısında meskun kabileler arasındaki İslamizmin gerçek durumu, bunların gelecekteki itaatleriyle sıkı sıkıya ilişkili bir mesele teşkil etmektedir, dolayısıyla da dikkatli bir izlemeyi hak etmektedir.

Bu yöredeki beş yıllık görevim süresinde topladığım çok sağlam bilgilere dayanarak, Natuhaylar ve Şapsığların hiçbir dini olmadığına tamamen ikna oldum; çünkü her ne kadar kendilerini Kuran'ın takipçisi olarak adlandırıyorlarsa da bu sadece sözde kalıyor: bu sahte Müslümanların büyük kısmı genel ayinlerden olan sünnet, nikah vesaireyi bile uygulamıyor; doğmaların mahiyeti hakkında hiçbir fikirleri yok; diğerleri ise efsanelerinde bir zamanlar burada hüküm sürmüş Hristiyanlığın bariz işaretlerini taşıyan gelenekleri korumuş olan putperestlerdir...Daha bu asrın başlarında Natu-

haylar ve Şapsığlar arasında Muhammedan çok azdı, Türkler ve Tatarlarla sıkı ilişkisi ve hatta akrabalık bağları olan özdenler de öyle. Muhammed dini bilhassa en çok yirmi beş yıl önce Natuhaylar ve sahil halkı arasında yayılarak güçlendi. Bunda 1826 yılında Anapa paşası olan Hacı Hasan Çeçen-Oğlu'nun katkısı çok büyüktür. Kendisi, İslamizmi yaymak üzere yirmi beş kadar mollayı dağlara gönderdi, daha sonra Kabartay ve Dağıstan'dan da buraya mollalar geldi...Tüm bunlara rağmen, istatistik verilerine dayanarak hala denebilir ki, Anapa'dan Gagra'ya kadar tüm sahil halkı arasındaki putperest ve Müslüman oranı neredeyse birbirine eşittir. Ama bu eşitliğin yalnızca sayılarda olduğunu gözden kaçırmamak lazım, manevi ağırlık Kuran taraftarlarındadır, zira diğer dağlıları bölgenin savunmasına iten ortak vahşi özgürlük ve vatan sevgisi duygularına, başka bir duygu daha – tüm Doğu'da çok kuvvetli olan - imanı savunma duygusu da eklenmektedir: bu nedenle bu duygular, İslamizmin artan başarısına temel teşkil eden daha yüce bir dinsel coşku ile beslenmişlerdir...

Velhasıl bu iki farklı manevi istikamet arasındaki mücadele devam etmektedir: eski düzenin savunucuları, bölgedeki savaş, açlık ve tüm diğer felaketlerin bazı düşüncesizlerin Muhammed'in öğretisini, kadim imana tercih etmeleriyle başladığını iddia etmektedir, bunlar hatta son zamanlarda eski ayinlere bağlılığı yeniden canlandırmaya çalışarak toplu kurban ve dua ayinleri düzenlediler. Kendini Müslüman olarak adlandıran pek çok kimse hiç yüksünmeden bu törenlerle katıldı...

Genel olarak, şimdiki ruh hali, ruhbanın fikirlerine karşı, sadece doğal ihtiyaçları kavrayabilen insanlara has kaba bir kayıtsızlıktır; Anapa kumandan vekili Albay Rot'un ekselanslarına, Anapa'da bir cami inşa edilmesi için bahşedilen yüce ihsanı, dağlıların, büyük bir soğukkanlılıkla karşıladıklarını haber veren raporu da, bu kayıtsızlığa bir kanıt teşkil edebilir.

Hiç şüphe yok ki, şayet İslam kök salarsa, zamanla doğası gereği fanatizmi alevlendirecektir. Bu fanatizm, kendi yasalarını tanımayan herkesi kafir ve düşman sayar, kendi taraftarlarına bu kafirlerle amansız bir savaşı kutsal bir yükümlülük olarak koyar ve kendi savunmaları ve dinin yayılması uğruna şehitlik tacını ve Muhammed'in cennetini vaat eder...

Nihayet, tüm yolumuz üzerindeki engelleri artıracak bir şey de, dağlıları şimdi sahip olmadıkları ortak bayraklar, din bayrakları altında toplamak, birbirinden kopuk çabalarını genel kabul gören bir fanatizmin etkisine tabi kılmak ve kendilerine girişimci bir lider vermektir. Bu lider, mesela sol

cenahtaki Gazi Molla, Şamil gibi, muhakkak ilk esrik yobazın şahsında ortaya çıkacaktır.”

Serebryakov Rus iktidarının ölümcül hatasını çok isabetli olarak tesbit etmişti. Birincisi, Karadeniz savaş sahnesinin önemini, stratejik önemini çok geç fark etmiş, ikincisi de din meselelerinde henüz kararsız olan Batı Kafkasya dağlılarının kalplerini ve zihinlerini etkilemek için en ufak bir çaba harcamamıştı. İlk fatihler olan Tsitsianov ve Yermolov'un medeniyet taşıyıcı kibri burada meşum bir rol oynamıştır.

Alıntıladığımız mektuptan on üç yıl önce Puşkin “Erzurum Seyahatinde” yukarıda Çerkeslerin kısa süre önce Müsümanlığı kabul etmeleriyle ilgili olarak okuduğumuz sözlerinden sonra, şu iddiada bulunuyor:

“Asrımızın aydınlanmasına daha uygun, daha güçlü, daha ahlaki bir araç var: İncil'in yayılması...Kafkasya Hristiyan misyonerleri bekliyor.”

1842 yılında Serebryakov Hristiyan misyonerlerin geç kalmış olduğunu tahmin ediyordu. İkinci yarısı Kafkasya'daki Rus ordusu için felakete dönüşen 1843 Martında Amiral Menşikov'a şunları yazıyor:

“Herhalde, altese şimdiye kadar geçen yaz Şamil'in hempalarından birinin, Çeçen Hacı Muhammed'in Kafkas hattının sağ kanadına geldiğinden bahsetmemiştim. Kim olduğunu saklayarak, müminleri kafirlerin boyunduruğundan kurtarmak üzere kudretli bir şahsiyet tarafından gönderildiğini ilan ediyor...Daha gelir gelmez, sonbaharda daha yapraklar dökülmeye başlamadan Kuban'dan Karadeniz'e kadar tek bir Rus kalma-yacağını müjdeledi.”

Serebryakov Mart 1843'de bu sözlerin nasıl uğursuz bir kehanet olduğunu ancak tahmin edebilirdi: Ağustos'da Şamil'in kuvvetleri topyekun taarruza geçti ve Kafkas Kolordusu, Dağıstan ve Çeçenistan'da geçen çeyrek asır içerisinde elde edilen hemen her şeyi yitirdi. Ve, imamın müridlerini bir araya getiren dinsel fanatizmin etkisi, devasa önemde bir faktördü.

“Bu dışarılıklı -diye devam eder Serebryakov- bizim için ancak, henüz buradaki dağlılarda olmayan dini fanatizmle onları kandırıp, millet olma bilincini, Çeçenistan'da olduğu gibi sağ cenahın tüm kabilelerinin güç birliği fikrini yerleştirebilirse, çok zararlı olabilir...”

Şamil'in, Türklerin ve İngilizlerin ajitasyonu Kafkas hattının sağ ka-

nadında tam bir başarı sağladı. Rusların burada daha yirmi yıldan fazla savaşıması gerekecekti. Dağlılarla güven ilişkisi kurma girişimleri, onlar tarafından en iyi durumda şüphe ile karşılanıyordu.

Doluluk bakımından ender raslanan bir kaynağın yazarı, kendisinden defalarca alıntı yaptığımız General Grigoriy Filipson, Serebryakov'un amiri ve yazışma muhatabı General Anrep'in, "zararlı toplulukları" "kendi belagatinin gücüyle" nasıl "itaat altına almaya" çalıştığını istihzasını gizlemeden anlatır:

"Yanında tercüman ve on barışçı dağlı muhafız vardı. Düşman topraklarında yirmi verst kadar ilerlemişlerdi. Bir yaya Lezgi çitin ardından Anrep'e yakın mesafeden ateş etti. Kurşun, paltoyu, pantolonu ve iç çamaşırı geçti ama bir sıyrık bile açmadı. Muhafızlar muhakkak bir ölümü bekleyen Lezgiyi yakaladılar; ama Anrep kendisine kurşun işlemediğine onu ikna ettikten sonra serbest bırakılmasını emretti. Bu haber çevreye yayıldı. Yerliler arasında saygın olduğu anlaşılan bir ihtiyar yanına yaklaştı ve, ne istediğini anlamak için onunla konuşmaya başladı. "Sizi insan yapmak istiyorum, Tanrıya inanasınız ve kurtlar gibi yaşamayasınız istiyorum." - "Yani bizi Hristiyan mı yapmak istiyorsun?" - "Hayır, Müslüman olarak kalınız ama sözde değil, dininizin gereğini yerine getiriniz." Uzunca bir sohbetten sonra dağlı yamçının üzerinden kalktı ve gayet sakin bir şekilde şöyle dedi: "Eh, general, sen bir delisin; seninle konuşmak faydasız."

Öyle sanıyorum ki Anrep'i ve tüm yoldaşlarını mutlak bir ölümden kurtaran işte bu kanaattir: tüm vahşiler gibi dağlılar da, delilere karşı dinsel bir saygı beslerler. Onlar tabii, hiçbir şey elde edemedi ama sağ salım geri döndüler."⁹³

General Anrep romantik bir fatihtir. Kafkasya'yı ve dağlıları iyi tanımadan, tüm iyi niyete rağmen beklenenin aksi netice veren genel şemalardan hareket ederdi. Serebryakov ise dağlıların fatihlere olan kininin çok derinlerde kök saldiğini ve Ruslar tarafından yapılan her hangi bir dostça jestin, zayıflık işareti olarak algılandığını anlıyordu. Amiral bunu defalarca yazmıştı.

Onu çileden çıkaran diğer bir hal de "yukarıdan" verilen ve gereksiz yere kurban verdiren ve kolordunun namını zedeleyen acemice emirlerdi.

⁹³ G.İ.Filipson. Vospominaniya. M., 1885. S. 246

1841 Kasımında Serebryakov Menşikov'a şöyle rapor veriyordu:

“Müfrezemizin Adler’den Soçi’ye intikalinin ayrıntılarını, altes muhtemelen çoktan teğmen Verigin’den öğrenmiştir. Bu işin önemli bir yarar sağlamadan muazzam kayıp vermekle sonuçlanacağı yönündeki kehanetim maalesef doğru çıktı; bu kehanet sadece tahminlere dayanmıyordu, bu memleketin tüm ahvalini iyi bilmemden kaynaklanıyordu, ve bunu buradaki amirlerimden saklamadım, ve tabii ki bundan hiç hoşlanmadılar.

600 ölü ve yaralı, 300 kişinin hastaneye sevki, 600 bin ruble masraf, hiçbir konutun mevcut olmadığı deniz sahili boyunca bir kaleden diğerine 20 verstlik mesafenin üç günde geçilmesini haklı çıkarır mı, ve bu tür fedakarlıkları tekrarlamak mümkün müdür?

Tabii düşman da kayıp verdi ama bizimkisiyle kıyaslanamaz, çünkü dağlılar müsademeye her zaman dağınık halde giriyorlar ve bizi sahile bitişik vaziyette yoğun bir kol düzeninde ilerlerken vurma imkanı buldular... Teşkil etmesi birkaç ay süren bu seferle tehdidimiz tüm dağlarda duyuldu, sadece hareketlarımızın değersizliğini göstermiş olduk, ve bunun çoktan barışçı saydığımız halklar üzerinde bile menfi etkisi olmasından korkarım...”

Bu türden felaketler insanı meys edecek bir düzenlilikte cereyan ediyordu, ve bunlardan birinden – en korkuncundan - sonra Serebryakov Kafkasya’nın fethiyle ilgili olarak aşağıda yayınlayacağımız çok ayrıntılı planı hazırlayacaktı.

Bizim için Kafkasya’nın fethi projesinin müellifi (sahibi, yazarı-e.n.) Amiral Serebryakov, bilhassa, anlaşıldığına göre hayatında, dağlı halkları itaat altına almak ve Kafkasya’nın imparatorluğa ilhakından başka bir amacı olmayan klasik bir “Kafkasyalı” olduğu için önemlidir. Ama o hiç de öyle dar görüşlü bir asker değildi. Yeterli derecede eğitim almış, bariz şekilde devlet adamı kafasına sahip biri olarak Serebryakov, kırklı-ellili yıllarda, savaş sahnesindeki bir büyük kumandanın gerginliklerle dolu çalışma ortamında, hem tekil ve hem de stratejik ölçekte askeri girişimlerle ilgili çeşitli projeler yapmaya vakit ayırabiliyordu.

Kafkas savaşının bir özelliği vardı; Petersburg, -esas olarak hükümdarlardan I.Aleksandr ve I.Nikolay’ın şahsında- devamlı olarak savaşan generalleri mümkün olduğu kadar insani davranmaya çağırıyordu. Generallerin

çoğunluğu için dağlılar uzlaşmaz düşmanlar olarak kabul edilirken, imparatorlar için gelecekteki tebaaları idi. Bu çelişki, Petersburg'un Kafkasya'daki durumu iyi tanımaması dolayısıyla daha de derinleşiyordu. Şüphesiz, üstlerin bu pozisyonunun generallerin davranışını etkilememesi mümkün değildi. Ve, fetihle ilgili şu veya bu metoda cevaz verilip verilmeyeceği ile ilgili tasavvurlar esaslı ölçüde tereddüt doğuruyordu. Filipson'un anlattığı Anrep'in frapan çılgınlığı, ancak Kafkas Kolordusu başkumandanı General Golovin'in Nikolay'dan gerekli müsadeyi almasından sonra gerçekleştirilmişti. Ve çar onay vermişti. Uzun yılların Kafkasya deneyiminin verdiği bilgelikle Filipson hayretler içinde kalmıştı:

“Böyle bir vaazla düşman dağlılara gitmek için ona ne gerekçe gösterdiklerini asla anlayamıyorum...”

Hem Aleksandr, ve hem de Nikolay dağlıları hoşgörü ve tatlılıkla gerçek bir tebalığa ikna etmenin mümkün olduğunu düşünüyorlardı.

Ayakları yere basan pragmatik Serebryakov, tüm sömürgeci fetihlerde denenmiş taktiği uygulamaya hazırdı, ama -ileride göreceğimiz gibi- devamlı olarak bu çelişkileri hesaba katarak.

Dağlarda saklanan ve Çerkesleri tahrik eden İngiliz ajanı Bell'i yakalamakla ilgili girişimlerini kaçınıcı defa Menşikov'a rapor ederken şöyle diyor:

“Bundan başka (Çerkeslere karşı politikamı altes onaylar mı bilmiyorum) özdenler ve sıradan halk arasında mümkün olduğu kadar ihtilaf ve nefret ekmeye çalışıyorum, zira hem onlar ve hem de diğerleri, ettikleri yemine rağmen (Osmanlı sultanına -Y.G.) çeşitli bahanelerle ajanlarını sık sık kampıma göndermeye başladılar; öyle sanıyorum ki, aralarında ne kadar ihtilaf olursa o kadar işimize gelir, er veya geç taraflardan biri himayemize sığınmak zorunda kalacaktır.”

O kadar alışılmış “böl ve yönet” metodunu uygularken, amiralin, endişe ile Petersburg'a bakması dikkate değer: onaylayacaklar mıydı? Serebryakov'un, esas devasa projesinin öncüsü olan ara proje etrafındaki durum bu nedenle daha çok ilgimizi çekiyor.

Şartlı olarak “Kafkasya'nın fethi” diye adlandırılan dramın mantığını anlamak isteyen tarihçinin, üzerinde durması gereken şey, Rus toplumunun imparatorluğun güney sınırlarında olup bitene karşı ahlaki-psikolojik

yaklaşımıdır. Amiral Serebryakov'un görüşlerinin analizi, fethi gerçekleştiren insanların hangi noktaya kadar gitmeye hazır olduklarını, hangi ölçüdeki şiddet tedbirini kullanılabiliyor bulduklarını, düşmanın onlar için ne ifade ettiğini tespit etmemize imkan vermektedir.

Kafkas Kolordusunda patolojik bir gaddarlıkla temayüz eden general ve subaylara raslanıyordu. Bunların azgınlığı o dereceye varıyordu ki, merkezi iktidarın onları sıkıca dizginlemesi gerekiyordu. Onlar, o zamanlar sıradan bir uygulama olan, baş eğmeyen aulları bazen içindeki insanlarla birlikte toptan yok etme uygulamasının arka planında bile fark ediliyorlardı. Serebryakov asla böyle biri değildi. O, Rus ordusu ve filosunda en yaygın olan, aşırıktan yoksun yayılmacı bilinç tipini temsil ediyordu. Aşağıda göreceğimiz metinler işte bu yüzden önemlidir.

Hem Petersburg'da ve hem de Kafkas Kolordusunda devamlı olarak kullanıma sokulan dağlılara baskı yöntemlerinden birisi, ekonomik baskı idi. Daha somut söylersek, gıda ambargosu idi. Bu fikir XIX. yüzyılda doğmamıştı. Daha 1730'lu yıllarda, kısa süre önce Rusya tabiyetine girmiş ama, yeni iktidarın ağır vergilerine ve aşağılamalarına dayanamayan ve otlak arazilerini tamamen yitiren Başkırların kanlı isyanları döneminde -bu isyanlar en az Kafkaslardaki kadar kanlı şekilde bastırılmıştı- en acımasız tenkilcilerden biri olan "vaftizli Asyalı" Albay Tevkelev, etkili bir araç olarak gıda ambargosunu öneriyordu, zira "açlık bunları büyük bir itaate getirir."

1841 yılında tamamen başka bir formasyon ve kültürün insanı olan Tümamiral Serebryakov⁹⁴ amirlerine, mahiyeti itibariyle Albay Tevkelev'in fikirlerini geliştiren bir rapor veriyordu.⁹⁵

Serebryakov şöyle yazıyordu:

"Dağlıların şimdi açlıkla içine düşürüldükleri durum, itaatlerini hızlandırmak için bunların fakirliklerinden sağlayabileceğimiz yararlar için tüm önceki düşüncelerimi ekselanslarına yeniden arz etmemi zorunlu kılıyor. Bugüne kadar bunu nafiye yere sadece şefkat ve alicenaplılıkla başarmaya çalıştık, ama onlar vahşilikleri sebebiyle bunun kıymetini bilmiyorlar."

Belli ki bu, amiralin dağlıları itaate zorlamak için açlığı güçlü bir araç olarak kullanmaya yönelik ilk teklifi değildi. Üstelik Serebryakov açık bir şekilde devletçi mülahazalardan hareket ediyordu:

⁹⁴ Bkz.: "Morskoy sbornik." SPb., 1865. S. 64-73

⁹⁵ Bu tür fikirler Yermolov'un karargahında da dolaşımda idi.

“Hükümetin teklif ettiği amaç, vahşi kabilelerin fethi ve haydutluklarına son vermektir, dolayısıyla her yerel amirin görevi amaca hizmet ettiğini düşündüğü araçları açıklamaktır.”

Asıl amaç, asıl hedef olan Kafkasya'nın imparatorluk kapsamına alınması ve dağlıların uslandırılması meselesinin bir an bile şüphe konusu edilmediğini unutmamak -her zaman hatırd tutmak!- lazım. Bu amaç tüm tabakalardan Rus insanının, hele de bir askerin bilincinin mütemmim cüzünü oluşturuyordu. (Serebryakov'un Ermeni kökeni durumu değiştirmiyor. O kendini her şeyden önce bir Rus subayı olarak görüyordu. Gürcü asıllılardan, metot ve baskı yönünden Yermolov'un selefi olan Prens Tsitsianov, gene Kafkasya'da savaşmış olan Prens Bagration, Yermolov'un sert karakterli silah arkadaşı Karabağlı aristokrat Prens Madatov ve daha birçokları gibi.)

Amaç şüphe götürmediğine göre, dağlıların şiddetli direnci fena bir saçmalık ve tarihin doğal akışını durdurma çabası olarak görülüyordu. Ve bizatihi tarihin bu çağrısına meydan okumak, “vahşilerin” kendi nihai çıkarları için, cezaya tabi idi.

“Daha 21 Mart 1841 tarihinde Natuhayları köşeye sıkıştırmak için şartların çok uygun olduğunu; 1839 yılındaki verimsiz hasattan sonra dağlarda her yerde kıtlık çekildiğini, şayet gelecek yaz tüm ekinleri yok edilirse, *gelecek kışa kadar açlığa yenik düşeceklerini ekselanslarına arz etmiştim*”(italikler benim -Y.G.).

Burada ister istemez XIX. yüzyılın kırklı yıllarıyla ilgili olarak yalnızca geçmiş değil, gelecek de hatırlanıyor. XX. yüzyılın otuzlu yıllarında Rusya'nın güneyinde ve Ukrayna'da bir kitlesel açlık organize eden ve milyonlarca insanı açlıktan öldürerek buralardaki kolektivizasyon karşıtı protestoyu boğan Stalin bu metodu kullanmıştı.

“Silahımızın hiçbir yardımı olmadan, beklenmeyen bir afet dağlıları önceki hallerinden daha da zor bir duruma soktu; geçen yılki kuraklık ve verimsiz hasat son noktayı koydu; her türlü korkunçluğuyla açlık onların vadilerine yaklaştı ve gelecek kış, hiç gıda stoğuna sahip olmayan düşman komşularımızı, açlıkla karşı karşıya bırakacaktı.”

Daha sonra, Rus generaller sınıfının düşünce yapısını ve etik yaklaşımlardaki farkı gösteren bir şey oldu. Tümamiral Serebryakov'un ardı ardına gıda ambargosu ile ilgili teklifi gönderdiği kumandan, 1812 yılının meşhur kumandanının oğlu, Puşkin'in yakın dostu, Dekabrist yanlısı bir insan olan Tümgeneral Nikolay Nikolayeviç Rayevskiy Jr. idi. Bir Rus generali olarak görevini sebatla yerine getiren, aynen Serebryakov gibi Kafkasya'nın fethinin gerekliliği, faydası ve kaçınılmazlığından şüphe etmeyen yetenekli ve kararlı bir kumandandı ama, tüm halkı açlıkla boğmaya hazır değildi. Bir sonraki metinde Karadeniz sahil hattına kumanda eden tümgeneral ile kendisine bağlı tümamiral arasındaki gizli ihtilaf göze çarpılmaktadır. 1840 yılında açlıktan ölmenin kaçınılmaz olduğunu gören dağlılar, önce bazı tavizler verip, itaat etmeye hazır olduklarını beyan edince, Rayevskiy Serebryakov'a müzakerelere başlama emri verdi ve Rus kalelerinden gıda satın almalarına müsaade etti. Dağlıların davranışını bir hile olarak değerlendiren Serebryakov -daha sonra ortaya çıktığı gibi tamamen haklı olarak- buna karşı idi.

"Ekselanslarının buyruğuna uyarak Natuhayların sözde temsilcileriyle faydasızlığını çok iyi bildiğim münakaşayı sabırla sürdürmeye devam ettim; tekliflerinin hükümetin ılımlı, hoşgörülü tekliflerinden ne kadar uzak olduğunu, durumu hiç anlamadıklarını veya boş konuşmalarla zaman kazanma niyetini belli ettiklerini size rapor etmişim.

İsteklerini başka türlü anlamak mümkün değildi: müzakerelerin nihai neticeye bağlanmasını gelecek bahara ertelemek, o zamana kadar iki tarafın belirsiz bir ateşkese uyması ve aksi halde eğer ertelemeyi kabul etmezsek bize verecekleri amanatlar ve edecekleri yemin karşılığında Abin'den Anapa'ya kadar işgal ettiğimiz tüm yerleri ve kaleleri boşaltmak gibi daha bir sürü küstah ve saçma teklif. Şimdiye kadar bir Rus generali bir sefil vahşiler sürüsünden her halde böyle bir şey duymamıştır."

Bütün bunlar şaşırtıcı derecede tanıdık: hem dağlıların taktiği ve hem de akıllı ve deneyimli amiralin durumun prensipte çözümsüz olduğunu kavrayamaması. General Lebed'den (Aleksandr Lebed: 1994-1996 yılları arasındaki ilk Rus-Çeçen savaşını sona erdiren barış anlaşmasını sağlayan dönemin Rusya Güvenlik Konseyi Başkanı-e.n.) farklı olarak ne Serebryakov, ne Rayevskiy, ne de Kafkas Kolordusuna kumanda eden hassa yaveri Golovin, düşmanın taleplerini karşılamayı telaffuz bile edemediler -istemiş

olsalardı bile -, zira arkalarında ne kamuoyu ve ne de hükümetin sağduyusu vardı. Onlar kurulmakta olan bir imparatorluğun askeri idiler ve ancak ileriye doğru yürüyebilirlerdi.

Ama, yöntemlerin seçiminde aşılabilecek sınırlar konusundaki tasavvurları farklıydı.

Hükümet ve kumandanlık Serebryakov'u desteklemiyordu. Açlığın dağlıları itaate razı etmeyip, tersine umutsuz bir direnişe sevk ettiği 1840 yılını iyi hatırlıyorlardı. Neticede Karadeniz hattındaki kalelerden bir kaç ele geçirilmiş ve garnizonları da kılıçtan geçirilmişti. Tam tersine bir yakınlaşma aracı olarak trampa ticareti, üst kumandanlık tarafından teşvik ediliyordu (bunun da gerçekleşmediği görüldü).

Serebryakov dağlıların ıstırabını da, önerdiği mücadele metotlarının cazip olmadığını da iyi anlıyordu:

“Dağlılarda günden güne artan yokluk koşullarında, gıda maddelerinin dışarıya çıkarılmasının (Rus kalelerinden -Y.G.) yasaklanması tedbiri bölgeyi doğrudan doğruya açlığa mahkum ediyor; bu tedbir şüphe yok ki biraz acımasızca ama, savaş zamanının ihtiyaçları her zaman salt bir insanseverlikle uyumuyor...Yokluk dağlılarda en üst düzeye ulaştı; fakirler çocuklarını zenginlere şimdiye kadar görülmemiş derecede düşük fiyata satıyor ve ödemeyi çoğu zaman gıda maddesi olarak alıyorlar...

Ayın 7'sinde, dağlılar arasında bir süredir geçen yılın kıtlığından etkilenen yerlerde, önemli oranda ölümle sonuçlanan tifo ve kuvvetli ishalin hüküm sürdüğünü, bu hastalıkların açlık dolayısıyla kullanmak zorunda kaldıkları bozuk ve zararlı gıdalardan kaynaklandığını ekselanslarına rapor etmiştim.”

Açıktır ki Serebryakov, doğuştan gaddar birisi değildi. Dağlılar onun gözünde Rus vatandaşlığını tüm sonuçlarıyla birlikte samimi ve geri dönüşsüz olarak kabul etmeleri yönündeki “hükümetin hoşgörülü taleplerine” itaat ederek hem kendilerini ve hem de çocuklarını hem açlıktan ve hem de Rus süngülerinden ve toplarından kurtarmak yerine, vahşilikleri yüzünden onu, Serebryakov'u, kendi tabiatına aykırı davranışlara zorluyorlardı.

Mümtaz insanlarda (Serebryakov şüphe yok ki böyle biriydi) stil, kaçınılmaz olarak muhtevanın kendisinden daha fazla şey söyler. Amiralin bu inatçıların sefaletini tarif edişi çok şeye tanıklık ediyor:

“...Komşu kabilelerin maruz kaldığı tüm felaketlere, doğruluğundan emin olduğumuz pek çok hadise kanıt olabilir; mesela Tsemez’e uzak olmayan bir yerde geçen ayın sonunda birkaç gün devam eden fırtına sırasında, iki aile kapalı ve tipide kara gömülmüş kulübelerinde ölü olarak bulunmuşlardı; yenecek her hangi bir şeye raslanmadı; ocağın soğuk külü, uzun süredir ateş yakılmadığını gösteriyordu; açlıktan bitap düşmüş halde mutfağın çıplak zeminine serilip kalan zavallılar, anlaşılan kurbanı oldukları ayazdan bile korunamamışlardı.”

Burada düşmanın ölümüne sevinmenin izi bile yoktur. Tam tersine, samimi bir acıma vardır. Aksi halde Serebryakov “zavallıların” ölümünü bu kadar ayrıntılı, bu ifadelerle ve bu tonla anlatmazdı. Ama hemen ardından, ekinlerin ve buğday ambarlarının imha edilmesi için cezalandırma seferleri yapılmasında ısrar etmektedir.⁹⁶ O kadar belagatla tarif ettiği o yürek parçalayıcı manzaraların, nihai çözümün lehine bir argüman olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Ve bu keyfiyetin de kendi mantığı var. Petersburg’un tutarsızlığının mücadele eden taraflara daha fazla ıstırap çektiğini görüyor:

“Hareketsizliğimiz ulaşmak istediğimiz hedefi yıldan yıla bizden uzaklaştırıyor, dağlılar gittikçe daha fazla cesaret, deneyim ve birlik kazanıyor; önceleri kabileler bitmez tükenmez kardeş kavgaları ve çekişmelerle boğuşurdu; bizim gelişimle birlikte onlarda millet olma duygusu, şimdiye kadar görülmemiş bir uyum ve ortak hareket etme ruhu ortaya çıktı; aramızdaki savaş kendi aralarındaki çekişmelere son verdi, ittifakları yıldan yıla daha sıkı hale geliyor, ve eğer bunları fetihle önlemezsek, aralarından güçlü karakterli vahşi bir dahinin çıkıp Asyalıların kalbinde her zaman dumanı tüten ateşi ve fanatik ihtirasları harlatmayacağını, halkın başına geçip kendi haydutça özgürlükleri için bizimle haklı, inatçı ve kanlı bir mücadeleye girişmeyeceğinin garantisi yoktur; şimdiki hareket tarzımızın böyle sonuçlar vermesi geçmişin inkar edilemez deneyimine dayanır, çünkü aynı nedenler her zaman ve her yerde aynı sonuçları verir.”

Serebryakov’un öngörülleri, Dağıstan ve Çeçenistan’ın böyle bir lider çıkarmış oldukları hesaba katılırsa biraz garip görünür. Ama Serebryakov dağların diğer tarafında, sahilde faaliyette idi ve Şamil’in öneminin Kuzey Kafkasya’da savaşmış olan generaller kadar farkında değildi. Fakat bizatihi

⁹⁶ Daha sonra Serebryakov planını kısmen gerçekleştirme imkanı buldu. 1850 yılı Ekiminde teşkil ettiği müfreze Kafkasya’nın kuzey-batı kısmında Natuhay topraklarını geçti ve muazzam buğday stoklarıyla birlikte 2000’den fazla haneyi yaktı. Bu esnada direnmeye çalışan 200 kadar dağlı öldürüldü.

durumun analizi ve sürecin karakterinin değerlendirilmesi tamamen isabetli çıktı. Çok kısa süre sonra 1843 yılı felaketi ortaya çıktı, Şamil'in Rus kalelerine muzaffer hücumuyla önceki çeyrek asırda kazanılan şeylerin hemen hepsi yitirildi. Ve ana sebep, Petersburg'un politikalarının tutarsızlığı ve belirsizliği idi.

Rusya'nın önünde bir seçim vardı; ya Kafkasya'yı bırakacak, Gürcistan'la güvenli iletişim fikrinden vazgeçecek, Türkiye ve İran'ı rövanş almayarak tahrik ederek askeri prestijini feci şekilde tahrip edecek, veya bölgenin fethini hızlandırmak üzere dağlılar üzerindeki baskıyı radikal bir şekilde artıracaktı.

İlk varyant hem imparatorun ve hem de generallerin tasavvurlarının dışında olduğu için (her ne kadar kırklı yılların ortasında Petersburg'da Şamil'le uzlaşma üzerine bir proje düşünülmüşse de, arkası gelmemiştir), o zamana kadarki uygulamaların mantığı, ikinci yol dahilinde bir çıkış aranıyordu.

Tümamiral Serebryakov'u taktik karakterdeki önerilerden stratejik projelere geçmeye mecbur bırakan da işte bu husus idi. Rusya deniz kuvvetleri devlet arşivinde muhafaza edilen "Kafkasya'daki işlerimize dair düşünceler" başlıklı geniş hatırat tarihlendirilmemiştir. Ama içerisinde atıfta bulunulan tarihlere ve anlam vurgularına bakılırsa büyük ihtimalle 1844 yılına aittir.

1845 yılı yazı, meşhur Dargo seferiyle anılır. Daha önce de bahsedildiği gibi I.Nikolay'ın emriyle Kafkas Kolordusu kumandanı piyade generali Kont Mihail Semyonoviç Vorontsov, kuvvetli bir müfreze ile "Şamil'in inine", müstahkem Dargo köyüne yürüdü, köyü büyük zorluklarla ele geçirdi, ama dönüş yolunda birliklerin kahramanca savaşmasına rağmen resmen bozguna uğradı. Dargo süreci kanlı manasızlığıyla Rus subay dünyasını sarstı: imamın ikametgahının büyük kayıplarla ele geçirilip, hemen terk etmek zorunda kalınmasının, eğer duruma bir etkisi olmuşsa, bu Rusya'nın aleyhine bir etki olmuştu. Kafkas Kolordusunun ve tüm imparatorluğun önündeki hedefin görüldüğünden çok daha zor olduğu anlaşılmıştı. Yermolov zamanından itibaren otuz yıl süreyle harcanan devasa çabalar, tam da Serebrakov'un olmasından korktuğu şeyi, dağlı kabilelerin birleşmesini ve dini fanatizmin infilakını doğurmuştu. Hatıratında Serebryakov daha fazla "sefil vahşiler sürüsünün" küstahlığından bahsetmiyor (dört yıl önceki gibi), vaziyetin temel faktörü olarak dağlıların ahlaki durumunu yorumluyor ve onları saygılı bir ifadeyle "kuşatma altındaki garnizon" olarak adlandırıyor. Hatıratın en başında şaşırtıcı bir pasaja raslıyoruz:

“Bazı askeri liderlerin beceriksizliği, Kafkasya’nın fethi için uygulanması gereken savaşın cinsi ve yöntemleri hakkındaki hatalı anlayışları yüzünden, doğaldır ki başarısız ve faydasız seferler ortaya çıkıyor.”

Kafkasya fethinin gazisi, bu yüce olduğu kadar ıstıraplı emperyal sorunun çözümü için geniş kapsamlı planını önerirken, öyle görünüyor ki Grabbe müfrezesinin bozgununu böyle değerlendiriyor ve Dargo trajedisini önceden haber veriyordu. Ve, bu planın bazı önemli kararlarının, daha sonraları savaşın sonuç aşamasında Kafkasya fatihi Prens Baryatinskiy tarafından kullanıldığını söylemek lazım.

Serebryakov’un projesi, olup bitene bakışındaki gerçekliğiyle diğer birçok projeden ayrılır. Karadeniz hattındaki birliklerin perişan fiziksel ve moral durumuna dair değerlendirmeler, fethedilmiş vilayetlerdeki idari problemin, Rus pristavları probleminin analizi bunun kanıtıdır. Buralarda yeni bir iktidar tesisleriyle ilgili olarak Serebrakov hiç de hayale kapılmamaktadır:

“Bunun neticesi halkın el altında bulunan kesiminin yükünün artması, rüşvet, her türlü baskı, adaletsizlik ve nihayet dağlıların gözünde yetersiz ve zayıf olan iktidara saygısızlık olacaktır.”

Bir buçuk asır önce yazılmış satırları okurken insan, hem dağlıların trajedisini ve hem de “hal ve şartların zorlamasının neticesi olarak” “son derece çetin bir arazi yapısına sahip, istihkamlar tarafından ustaca korunan ve kalabalık bir garnizon tarafından savunulan güçlü bir kale “olan Kafkasya’ya saldırmaya mahkum olan Rusya’nın durumunun inanılmaz güçlüğünü daha net anlıyor.

Serebryakov’un projesi, tarihi sürecin acımasız mantığının bazen selametli çıkışı olmayan durumlar yarattığına dair nahoş düşünceyi bir kez daha teyit ediyor...En azından uzun bir süre için...

“KAFKASYA’DAKİ İŞLERİMİZE DAİR DÜŞÜNCELER”

(Amiral L.Serebryakov)

GİRİŞ

Kafkasya’daki işlerimizin gerçek durumunu incelerken, dağlıların bize karşı tutumunda 1826 yılına kıyasla hayret edilecek bir değişim olduğunu görürüz, ama o tarihten beri Kafkasya’da cereyan etmiş olayları, dağlıların ahlaki durumunu değiştiren sebepleri, şimdiye kadar değişik tarihlerde onları itaat altına almak için kullanılmış olan vasıtaları göz önüne getirdiğimizde, bu değişimi birçoklarının öne sürdüğü gibi ne sadece tekil

sebeplere, önemsiz hadiseler ve ne de kordon sistemini uygulamak zorunda kalınan her savaşta kaçınılmaz olan bazı başarısızlıklara bağlamak mümkündür.

Bazı askeri şeflerin beceriksizliği, savaşın türü ve Kafkasya'nın fethi için uygulanması gereken yöntemlere dair yanlış düşünceleri yüzünden doğaldır ki, bazen beraberinde önemli kayıplar getiren başarısız ve faydasız seferler yapılmaktadır. Şüphe yok ki bu gibi hadiseler Kafkasya'nın fetih tarihini uzatmaktadır, ama dağlılara karşı tutumumuzu değiştiren asıl sebeplerin daha önemli olduğunu ve bu sebepleri dağlıların ahlaki durumunun değişmesinde, onları itaat altına almak için çeşitli zamanlarda kullanılmış olan yöntemlerde, ve nihayet bizatihi bu tedbirlerin uygulanışında aramızda gerektiğini düşünmek cüretinde bulunacağım.

Bu mevzudaki düşüncelerimi Kafkasya'da Kafkas halklarıyla üçyüz yıl boyunca yürüttüğümüz mücadele içinde cereyan eden hadiselerin mahiyetine dayandırıyorum, ve bu asırlık tecrübenin Kafkasya'nın fethi için gerekli olan tedbirlerin ve yöntemlerin tespitinde bize yol gösterici olması gerektiğini düşünüyorum.

Bu kısımda bize dağlılar üzerinde tartışılmaz ve önemli üstünlük sağlayan dönemleri oluşturan ana hadiseleri anlatacağım; çeşitli tedbirlerin doğurduğu sonuçları incelemeye; dağlıların şimdiki manevi gerginliklerinin sebeplerini bulmaya; ve nihayet her iki hususun rehberliğinde Kafkasya'nın fethi için alınması gereken tedbirlere dair düşüncelerimi açıklayacağım.

Dağlılara karşı tedrici başarılarımızın kapsamlı bir tarihsel özetini, konunun öneminin gerektirdiği kadar ayrıntılı şekilde yapamayacağım, zira elimde yeterli malzeme yok, bu nedenle hafızama ve kendim için yazmış olduğum değersiz notlarıma başvurmak zorunda kalacağım.

I. EN BAŞINDAN BUGÜNE KADAR RUSYA'NIN KAFKASYA'DAKİ SAVAŞININ TARİHSEL ÖZETİ

DÖNEM I

Çar IV. İoan Vasilyeviç'in hükümdarlığından İmparator
Büyük Petro'ya, 1559'dan 1711'e kadar (152 yıl)

Tümen'in fethi.

Kafkas halklarıyla mücadelemizin başlangıcı olarak XVI. yüzyılı alabiliriz, çünkü 1559 yılında Terek'in Hazar denizine döküldüğü yerdeki kollarından biri üzerinde bulunan Terki şehri (Tümen) feth edildi. Bu şehir derhal Moskova'dan yollanan streletslerle, Don Kazakları, Greben Kazakları

ve daha sonra Terek Kazakları adını alan Ural Kazaklarıyla iskan edilmiş ve kuleleri olan ahşap bir surla çevrilmişti.

Pyatigorsk Çerkeslerinin tabiyeti.

Komşu Astrahan Tatarlarının ve Kalmukların sık sık yaptıkları akınlardan bıkan ve Çar İvan Vasilyeviç'in (IV.İvan-e.n.) Kabartay Prensesi Mariya Temrükovna ile izdivacı dolayısıyla Kabartaylarla akrabalık ilişkisi içinde olan Rus çarlarının kudretini duyan Beştaw⁹⁷ Çerkesleri, 1582 yılında gönüllü olarak Rusya'nın himayesi altına girdiler.

Dağlılarla ilk çarpışmalar ve Gürcistan'ın ilk tabiyeti.

Çar Fedor İoannoviç vatandaşlarımızı taciz eden dağlıları uslandırmak için Terek'e asker gönderdi. Bu seferin neticesinde birçok kabile Rus tabiyetine girdi, aynı günlerde (1586 yılında) o sırada güçlü biri olan Dağıstan hükümranı Tarki Şamhalı tarafından sıkıştırılan Kahetiya, Rusya'nın himayesine ve tabiyetine girdi.

Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzu.

O tarihlerde Rusya'nın Kafkasya işlerindeki nüfuzunu İran Şahı Abbas'ın ricasından anlıyoruz. Şah, dağlı kabilelerin İran vilayetlerine yaptıkları akınlara önlenmesi için tedbir almamızı rica ediyor.

Bunlar olurken, Kafkasya'daki hakimiyetimizin güçlendirilmesi için Terek'in uzak kollarından biri üzerinde Koysu şehri inşa edildi.

1594 yılında Çar Fedor İoannoviç, Prens Andrey Hvorostin'i Terki şehrini takviye etmesi için gönderdi ama, güçlü bir taarruzda bulunan Dağıstanlılar ve Kumuklar ona engel oldular.

Rus ordularının Terek'in ardındaki yenilgisi.

1604 yılında Çar Boris Godunov'un hükümranlığı sırasında Rus orduları Sulak ve Sunja nehirleri üzerinde oldukça başarılı oldular ve başkent Tamhali'yi ele geçirmek için ileriye yürüdüler; ama bu sefer başarılı olmadı; kıtaların geri çekilmesi gerekti ve ricat esnasında dağlılar tarafından kamilen yok edildiler; Koysu şehri kaybedildi ve Tümen, veya Tarki şehri eskiden olduğu gibi sınır haline geldi.

Rusya Kafkasya işlerinden uzak duruyor ve nüfuzunu yitiriyor.

Daha sonra, Rusya'nın içinde cereyan eden karışıklıklar ve ihtilaller, hükümetin dikkatini Kafkasya'dan başka yöne çevirdi, ve tüm bir asır bo-

⁹⁶ Beş, Tatarca beş, taw da dağlı dilinde dağ demek, yani Pyatigorsk.

KAFKAS ATLANTİSİ

yunca, 1625 yılında Terki voyvodası Golovin'in orada Zarutskiy ile Marina'nın yol açtığı bir karışıklığı bastırmak için Kabartay'a yaptığımız seferden, ve Tümen şehrindeki kalenin Çar Mihail Fedoroviç (I.Mihail diye de bilinen, 1613-1645 yılları arasında hüküm sürmüş Rus çarı-e.n.) döneminde 1619 yılında Hollandalı mühendis Klausen tarafından, ikinci defa da Çar Aleksey Mihailoviç (I.Aleksey diye de bilinen, 1645-1676 yılları arasında hüküm sürmüş Rus çarı-e.n.) döneminde 1670 yılında İskoçyalı mühendis Tomas Behli tarafından yenilenmesinden başka herhangi bir girişimimiz olmadı. Saldırı hareketi ancak İmparator Petro zamanından itibaren yeniden başladı.

Lakin bütün bu hareketsizliğe rağmen İranlılar ve Türkler tarafından sıkıştırılan Gürcü ve Kahetya kralları, ve Mingrel hükümları din kardeşi olarak Rusya'nın himayesine ve tabiyetine sığındılar.

Sonuç.

Demek ki, XVI. yüzyılda Kafkasya ile ilişkilerimizin dostça, akrabaca ve din kardeşliği şeklinde olduğunu; daha sonra Rusya'nın bu ilişkilerin arkasında durmadığını, hal böyle iken bir taraftan İran'ın diğer taraftan da Türkiye'nin Kafkasya'yı fethedip Müslümanlığı yayarak oradaki kadim Hristiyanlık kalıntıları bastırdığını ve böyle yaparak Rusya'nın nüfuzunu yok ettiğini; IV.İoan Vasilyeviç'in hükümdarlığı döneminde sadece şimdiki Kafkas hattının sol kanadının kenarını işgal etmiş olduğumuzu, ve Büyük Petro dönemine kadar, yani 152 yıl süreyle bu pozisyonda kalmış olduğumuzu görüyoruz.

DÖNEM II

İmparator Büyük Petro'dan II Katerina'ya,
1711 yılından 1763 yılına kadar (52 yıl)

Terek'teki ilk Rus yerleşimi.

1711 yılında Terek'te ilk Rus yerleşimi kuruldu. Marina Mnişek ve Zarutskiy tarafından başlatılan Don isyanına katılmış olmaları yüzünden, Sulak ırmağına kaçan Greben Kazaklarının ahfadı, Çeçenlerin ve diğer dağlı kabilelerin baskısından İmparator Büyük Petro'nun merhametine sığınmışlardı. Onun buyruğuyla Terek'in sol yakasına iskan edildiler ve orada şu stanitsaları kurdular: Novogladkovskaya, Kurdyukovskaya ve Çevlenaya.

Kafkas hattının başlangıcı.

Kafkas hattının başlangıcı işte böyle bir tesadüf eseridir. Bu hat, daha sonraları bizatihi ahval dolayısıyla hükümetin dikkatini celbetmiş ve başlangıçta deyim yerindeyse devlet kaynaklarının fazlalıklarını, ve nihayet önemli çabaları ve harcamaları üzerine çekmiştir.

Dağıstan seferi ve Hazar'ın sahil vilayetlerinin fethi.

1722 yılında İmparator Büyük Petro Dağıstan'a bir sefer düzenledi. Sefer müfrezesinin kıtaları 22 bin piyade, 9 bin Dragun ve ayrıca Ukrayna Kazakları, Astrahan Tatarları ve Kabartaylardan müteşekkildi.

İmparatorun Sulak'a gelişyle birlikte Tarki Şamhalı da dahil olmak üzere bir çok dağlı hükümrânın elçileri, huzura çıkıp itaat beyan ettiler. Ordu Şamhalın mülküne dostça girdi; ama daha ileride Derbent yolunda Karakaydaklar tarafından saldırıya uğradı. Karakaydaklar bu çatışmada bozguna uğradı. Derbent kapılarını açtı ve imparator oraya bir Rus garnizonu yerleştirerek Astrahan'a geri döndü.⁹⁸ Majesteleri dönüş yolunda Sulak nehri üzerinde, nehrin mansabından 20 verst mesafede Svyatoy Krest kalesini kurdu ve Terki kalesinde 150 kişi ile bir savunma mevzii bırakarak, tüm garnizonu buraya nakletti. Svyatoy Krest kalesindeki ikameti sırasında 40 bin Kalmuktan müteşekkil bir takviye aldı, bunlara 1000 Don Kazağı ilave ederek, ataman Krasnoşçekov'a, Derbent seferi sırasındaki saldırıya katılan Karakaydah Utsmiy'i⁹⁹ ve diğer dağlı hükümrânlarını cezalandırmak üzere harekete geçme emri verdi. Krasnoşçekov seferi başarıyla tamamladı, Kafkasya'nın dağlık mücrim yataklarına kadar girdi ve her yere korku ve dehşet saldı.

Ertesi yıl silahımızın başarılarının en parlak yılı oldu. General Matyuşkin tüm Dağıstan'ı,¹⁰⁰ Apşeron yarımadasını, Şirvan hanlığını, Baku'yu, Gilan, Mazendaran ve Astrabad vilayetlerini fethetti.

Hazar vilayetlerinin kaybı.

Büyük Petro'nun hükümdarlığının son 12 yılı içerisinde, Rusya Kafkasya eteklerine sağlamca yerleşmiş ve Hazar'ın sahil vilayetlerinin itaat altına alınması fethi kolaylaştırmış, ve itaat altına alma işine devam etmeye imkan tanımış gibi mi görünüyor? Ama bu fetihler zamansız ve külfetli idi.

⁹⁸ Astrahan'dan iaşe ve boraks tuzu taşıyan gemiler tahrip edilmişti, dolayısıyla iaşe yokluğu nedeniyle imparator geri dönmek zorunda kalmıştı.

⁹⁹ Doğrusu Karakaytak Utsmiy'i. Serebryakov'un geçen asrın geleneğinde kullandığı coğrafi ve etnik terimlerin çoğunu düzeltilmiyor ve yorumlanmıyor.

¹⁰⁰ Herhalde buranın sadece sahil kısmı itaat altına alınmıştı, ama imparatora yazılan raporlarda tüm Dağıstan'ın itaat altına alındığı yazılmıştı, ve dönemin çağdaşları da öyle yazdı.

KAFKAS ATLANTİSİ

Rusya'nın bunları elinde tutma imkanı yoktu; Türkiye ile Tahmis¹⁰¹ Kuli-han (Nadir Şah) arasındaki Gence barış anlaşması neticesinde Derbent ve Svyatoy Krest kalesi de dahil olmak üzere Petro'nun fethettiği tüm Hazar vilayetlerini İran'a terk etmek zorunda kaldı; Terek'in Eski Terek olarak adlandırılan kuzeydoğu kolu iki devlet arasında sınır olarak kaldı.

Kafkas hattının genişlemesi.

Ama bu sınırdan sağlamca tutunmak için 1736 yılında Terek üzerinde Kizlyar kalesi kuruldu ve Terek'in ardından evli Kazaklar ve Terek Kazakları buraya nakledildi. Bunlar, Kargalinskaya, Dubovskaya ve Borozdinskaya stanitsalarını kurdular. Bu stanitsalar Greben Kazaklarıyla birlikte, Hazar denizinden itibaren 150 verst boyunca şimdiki Mozdok kazasına kadar uzanan Kizlyar hattını teşkil ediyorlardı.

1739 yılında Rusya ile Bab-ı Ali arasında imzalanan anlaşmada Kabartaylar bağımsız ve iki devlet arasında bariyer olarak tanındılar.

Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzunu yitirşi.

Böylelikle bir yandan İran, diğer yandan Türkiye bizi Terek ardından ve Kuban kıyılarından çıkardı; hareketsizliğimiz ve birkaç asır boyunca gelişen Müslüman taraftarlığı bizi dağlılardan tamamen kopardı.

DÖNEM III

İmparatoriçe II.Katerina'dan Pavel Petroviç'in
hükümdarlığına, 1763 yılından 1800 yılına kadar (37 yıl)

Rusya'nın Kafkasya'daki nüfuzunun yenilenmesi ve Kafkas hattının genişlemesi.

Ancak II. Katerina'nın hükümdarlığı döneminde, Rusya'nın Kafkasya üzerindeki nüfuzu yeniden tesis edildi ve o zamandan beri oraya kalıcı olarak yerleşmeye başladık.

1763 yılında Mozdok kalesi inşa edildi; kalenin garnizonu kutsal vaftizi kabul eden dağlılardan¹⁰² teşkil edildi ve ardından Don'dan gelen 50 göçmen aile ile takviye edildi.

¹⁰¹ Doğrusu Tahmasp

¹⁰² Şimdi Mozdok'un varoşlarında Lukomskaya stanitsası olarak adlandırılan yerde meskun Tagaur topluluğu Asetinleri.

Bundan yedi yıl sonra Greben Kazakları ve Mozdok kalesi arasına Voyassk Kazaklarından bir kısmı iskan edildi, bunlar Kalihovskaya, Mekenskaya, Naurskaya, İşçorskaya ve Gamogayevskaya stanitsalarını kurdular ve Mozdok alayı adını aldılar. Böylelikle, şimdiki Kafkas hattının sol kanadı, hattın ilk tesisinden, yani 1711 yılında Greben Kazaklarının Terek'in ardından göç etmesinden 52 yıl sonra tesis edilmiş oldu.

1769 yılında II.Katerina'nın buyruğuyla Tuğgeneral Medem, emrindeki 10 bin Kalmukla, Türkiye ile yapılan savaşta ihanetleri nedeniyle Kabartayları başarılı bir şekilde cezalandırdı; General Totleben de Türkleri Gürcistan'dan, İmeretya'dan ve Mingrelya'dan kovdu.

1774 yılındaki Küçük Kaynarca anlaşmasıyla Kabartaylar Kırım hanının hakimiyetine verildi, han da özel bir akitle bunların Rusya'ya bağlı olduğunu kabul etti. Ama Kabartaylarla olan eski dostça ilişkilerimiz ve nüfuzumuz yitirilmişti, ve artık sıkı Müslümanlar haline gelmiş Kabartaylar, Rusya'ya bağlılığı kabul etmemekle kalmayıp, bağımsızlıklarını yığitçe savundular.

Bu halkı itaat altında tutma ve Kafkasya'daki faaliyetimizi güçlendirme arzusu, Prens Potemkin Tavricheskiy'de Kafkas hattını Kuban'a kadar batıya doğru uzatmak ve Kuma ile Kalas ırmaqları arasındaki steplere Rus yerleşimleri kurma fikrini doğurdu.

Bu mülahazalarla Kafkas hattı Terek ve Malka boyunca batıya, sonra da kuzey-batıya, diagonal bir hat üzerinde ta Çerek'e kadar uzatıldı. 1777 yılında Yekaterinodar, Georgiyevsk, Aleksandrovska ve Stavropol şehirleri kuruldu, ve aynı yılda Mozdok'la Georgiyevsk arasına, Volga nehrinden göç ettirilen Kazak alayı iskan edildi.

1779 yılında Kafkas hattı, Kuban nehrine kadar uzatıldı. Bu hat Bab-ı Ali tarafından önce 1783 yılında Konstantinopol'de (İstanbul-e.n.) imzalanan, ardından da 1779 yılında Yassi anlaşmasıyla teyit edilen özel bir akitle iki imparatorluk arasında sınır olarak kabul edildi.

Hazar denizinden Karadeniz'e kadar Kafkas hattının kurulması.

1783 yılında Taman ve Aşağı Kuban işgal edildi.

1791 yılında Ust-Labinsk kalesi, ertesi sene 1792'de de Konstantinogorskaya kalesi kuruldu.

Kafkas hattının sağ cenahını güçlendirmek için Kuban üzerinde Ned-

rematıy (uyuklamayan, gözünü açık tutan anlamında-ç.n.) tabyası inşa edildi, aynı yıl Kazaklar Don'dan Kuban'a göçürüldü. Bunlar Kuban alayını teşkil ettiler ve Kavkazskaya, Temisbekskeya, Grigoripolesskaya, Proçnokopskaya, Vorovskolesskaya ve Temnolesskaya stanitsalarını kurdular, ilk dördünde istihkamlar inşa edildi.

Rusya'nın Transkafkasya'daki nüfuzu yeniden tesis ediliyor.

Bu meyanda Rusya'nın Transkafkasya'daki nüfuzu da hızla yükselmeye başladı. 1783 yılında Kartli ve Kahetya kralı İrakliy, Gori şehrinde imzalanan bir anlaşma ile kendi üzerinde Rusya İmparatorluğu'nun hakimiyetini tanıdı.

Gürcistan'ın kurtarılması için yapılan Kafkas seferi.

Bu itaatın neticesi olarak 1796 yılında Rusya 1795 yılında Gürcistan'ı tarumar eden İran Şahı Ali-Magomet-hana savaş ilan etmek zorunda kaldı.

Kont Valeryan Zubov komutasındaki 35 bin kişilik Rus ordusu kısa süre içerisinde Derbent, Kuba ve Gence'yi (Yelizavetpol) feth etti.

Elde edilen kazanımların kısa süreliğine kaybı ve Rusya'nın Transkafkasya'daki hakimiyetinin yeniden tesisi.

Her ne kadar fethedilen bu yerler ertesi sene terk edildiyse de, 1798 senesinde Rus orduları İran'lılar tarafından sıkıştırılan Gürcü kralını (İrakli'nin oğlu Georgiy-e.n.) desteklemek ve dağılıları bastırmak için tekrar Transkafkasya'ya girdi.

İki yıl sonra (1800 yılında) Asya'da Hristiyanlığın son kalıntısı olan devletinin mahvolacağını anlayan Kral Georgiy, ölüm döşeginde iken Gürcistan'ın ebediyen Rusya devletine katılmasını vasiyet etti.

Kafkas hattının tesisi.

Aynı zamanda hat üzerinde Rus nüfusun iskanı işini hızlandırmıştık. Kuban alayının iskanının ardından şimdiki Stavropol ve Pyatigorsk okruglarına Rusya ve Ukrayna'dan köylüler iskan edildi. Terek, Malka ve Kuban arasındaki kordon hattının Konstantinogorsk şehriyle, Vorovskolesskaya ve Temnolesskaya stanitsaları üzerinden geçen uzun bir kara sınırı olduğu için, 1798 yılında bu hat, Malka üzerinden Konstantinogorsk'a, oradan da Yukarı Kuban'a, Batalpaşinsk'e kadar uzatıldı; bu sahada sekiz yeni istihkam kuruldu: Solenobridskoe, Belomeçetskoe, Zolkovskoe, Etokskoe, Novouçrejdennoe, Kasayevskoe, Abazinskoe ve Kalmitskoe.

Gürcü Askeri Yolu'nun ilk düzenlenişi.

Kıdemli Tuğgeneral Pavel Patemkin'in Gürcistan'a seyahatleri ve Rusya'nın bu krallıkla kesintisiz ilişkileri, 1784 yılında Mozdok'tan Kafkas dağlarına kadar yol üzerinde küçük karakollar kurulmasını ve Vladikavkaz kalesinin yapılmasını gerekli kıldı. Burada amaç, yolu Transkafkasya ile iletişimi olağanüstü derecede güçleştiren dağlı saldırılarına karşı korumaktı. İletişim ancak bir kaç top refakatindeki güçlü bir müfreze eşliğinde sağlanabiliyordu. Her ne kadar bu ilişkiler ve yol, 16 yıl süreyle terk edilmiş idiyse de, 1800 yılında Gürcistan tamamen Rusya tabiyetine girince yol yeniden ihya edildi ve Mozdok'la Vladikavkaz arasında Konstantinovskiy ve Yelizavetinskiy tabyaları kuruldu, Vladikavkaz kalesi de yenilendi ve büyütüldü. İşte Transkafkasya ancak böyle çok da güvenilmez bir yolla Kafkas hattına bağlanmıştı.

Sonuç.

Demek ki, II. Katerina'nın hükümdarlığı Kafkasya'daki devamlı başarılarıyla hatırlanır oldu. 1793 yılında Kizlyar'dan Azak denizine kadar 900 verst uzunluğunda Kafkas hattı teşekkül etti. Bu hat üzerinde altı kale ve birçok istihkam inşa edildi; 8 Kazak alayı ve çok sayıda Rus yerleşimci iskan edildi. Taman'a kadar tüm Kuban bölgesi fethedildi; Karanogay'lar, Yedişkul'lar, Cambuluk'lar, Navruz'lar ve Kuban Nogay'ları itaat altına alındı ve tabiyeti kabul ettiler.

Böylelikle Kafkasya'nın eteklerine sağlamca tutunduktan sonra gövde-mizle onun karşısına dikildik, ve imparatorluğun sınırlarında huzuru sağladıktan sonra bize kalan, bu hattı daha da güçlendirmek; dağlıları yabancı kölecilere karşı himaye etmek; komşular arasında olduğu gibi onlarla da barışçı ve ticari ilişkiler kurmak ve kalabalık ve savaşçı nüfusuyla Kafkasya'nın Asya'ya karşı bir bariyer olduğunu görmektir. Ama Kafkasya tutkumuz bizatihi hal ve şartların zorlamasının neticesidir; Derbent'i, Bakü'yü, Gence'yi fethediyoruz ve canavarların kölelik boyunduruğuna aldığı Gürcistan'ı, yani birkaç asır boyunca Müslümanlığın kudretiyle kahramanca mücadele etmiş Asya'daki bu son, zayıf Hristiyanlığı kurtarıyoruz.

Bu dakikadan itibaren Kafkasya'nın kendi halklarıyla savaşmaya başlıyoruz, zira Transkafkasya'ya güvenli bir şekilde hakim olabilmek için bunların itaat altına alınması önemli bir ihtiyaçtır. Bu döneme kadar biz Kafkasya'da dağlıların kendileriyle değil, o sıralar kudretli olan Türkiye ve İran'la mücadele ettik ve Muhammed dinini Avrupa sınırlarının dışına sürdük.

DÖNEM IV

İmparator Pavel Petroviç'in hükümdarlığından günümüze,
1800'den 1841 yılına kadar (41 yıl)

19.yüzyılın ilk 14 yılı boyunca tüm imkanların Transkafkasya'ya yöneltilmesi.

Gürcistan'ın ilhakıyla birlikte, görüldüğü gibi, oradaki hakimiyetimizin güçlendirilmesi için Transkafkasya'nın fethi birinci öncelik kazanmıştı. Bu nedenle Kafkas Kolordusunun tüm imkanları burada kullanılmıştı; Kafkas hattında ise tüm saldırı hareketleri durdurulmuştu ve hattın nüfusu az olduğu için dış yardım olmadan dağlılara karşı duramıyordu, bu yüzden düzenli ordu tarafından, çok acil durumlarda ancak kendisini savunacak kadar destek alabiliyordu. Herhalde hükümetin bu hattı güçlendirme imkanı yoktu, zira tüm dikkatini o tarihlerde Avrupa'da¹⁰³ cereyan eden önemli siyasi karışıklıklara yoğunlaştırmıştı ve bu kaynaklara oralarda ihtiyaç duyuyordu.

19 yüzyılın ilk 14 yılı parlak başarılar ve önemli zaferlerle tarihe geçti.

1800'den 1814'e kadar feth edilen yerler: Yelisuy mülkü, Car bölgesi, Şuragel; Gence, Nuha, Karabağ, Şirvan, Derbent, Kuba ve Talış hanlıkları; Mingrelya, İmeretya, Guriya ve Abhazya prenslikleri.

Kafkas hattının 1815 yılındaki durumu.

Bu tarihte Kafkas hattı neredeyse 1794 yılındakiyle aynı halde idi, sadece Terek ve Kuban arasında biraz ilerlemişti, birkaç yerde de sınırların daha iyi korunması için bazı önemsiz istihkamlar inşa edilmişti, ve Kuban alayı stanitsaları ve Karadeniz Kazakları arasına 1805 yılında Yekaterinoslavskoe ordusundan teşkil edilen Kafkas Kazak alayı iskan edildi. Ama hattaki bütün istihkamlar perişan halde idi.

Kafkas hattının kuruluşunun neticeleri.

Kısmen şartlara bağlı olarak, kısmen de hattı kuranların ve bazı amirlerin beceriksizliğinden kaynaklanan yetersizliklerine - ki bu ahval kordon sisteminde kaçınılmazdır - rağmen, bu hattın tesisi Kafkas halklarını dizginlemekte çok faydalı oldu. Haydutlukları eskisi kadar sık tekrarlanmadı; akınları eskiden olduğu kadar uzağa gidemedi ve genellikle uç bölgelerle sınırlı kaldı. Bu durum, Kafkas bölgesine önemli sayıda daha sonra Ka-

¹⁰³ Bu zaman aralığında Rusya şanına layık şekilde savaşlar yaptı: üçünü Fransa ile, birini İsveç'le ve birini de Türkiye ile. Bu sonuncusu birkaç yıl sürdü. (Metinde böyle -Red.)

zaklaştırılan Rus köylüsü iskan etmeye imkan verdi. Kizlyar'la Stavropol arasında göçebelik eden ve böylelikle hattın içinde kalmış olan Karanogaylar, Ecan ve Canbuluk Nogayları, eskiden Çeçenler, Kabartaylar ve diğer Kafkas halkları kadar vahşi idiler. Şimdi bunlar tamamen barışçı nüfus haline geldiler, özellikle hayvancılık yapıyor ve Hazar denizindeki Serebr-yakovskaya iskelesinden ordu için iase taşımak suretiyle önemli bir mükellefiyet icra ediyorlar. Şimdi bunlardan silahlı birine ender raslanır. Kolaus boyunda ve Beştaw dağları civarında oturan Nogaylar silah taşısalar da, haydutluk yapmıyorlar; hatta bunların aullarından biri Kazak yapıldı ve Volga alayına bağlandı.

Kafkas halklarının 1815'deki durumu.

Osetinler, Kabartaylar, Çeçenler, Dağıstanlılar ve Kubanöteliler bu dönem boyunca kalabalık gruplar halinde akınlar gerçekleştirdiler ve sınırlarımızı rahatsız ettiler. Komşular arasında en azgını Çeçenler idi. Haydutlukları sadece Terek boyu ve Gürcü askeri yolu üzerindeki sınırlarımız içerisinde kalmadı, komşu kabileleri, özellikle de Kumukları taciz ettiler, öyle ki, Kumuk prensleri kendi mülklerinde, refakatlerinde bir Çeçen kılavuz olmadan seyahat edemez olmuşlardı.

Tüm kalabalık Lezgi kabileleri tamamen itaat dışı olup, sınırlarımız içerisinde soygunlar yapıyorlardı.

Şamhal, Rusya'nın hakimiyetini tanısa da, dağlılara karşı durmak için çok zayıftı, emrindeki halk Lezgilerle, Kumuklarla ve Çeçenlerle birlikte haydutluk yapıyordu.

Dağıstan'ın kalan kısmında itaat edenler sadece Derbent ve Kuba idi, Küre, Kazakumuk (Gazikumuk-ç.n.), Avar, Mehtuli hanlıkları; Utsmiy'in, Maysumi'nin mülkleri ve pek çok özgür topluluk hakimiyetimizi tanımıyordu.

Karadeniz sahilinde Türklerin işgal ettiği yerler: Poti, Anakliya, Sohum-Kale, Pitsunda, Sucup ve Anapa. Kafkasya'nın güney yamacındaki dağlı kabileler, eskiden beri Gürcü krallığına bağlı bazı önemsiz Gürcü dağlı toplulukları hariç, itaat dışı idi.

Abhaz hükümlerleri her ne kadar 1811 yılında Rusya'ya bağımlı olmayı kabul etmiş idiyse de, sonu gelmeyen karışıklıklar ve iç çekişmeler, hükümlerlerin sallantıda olan kendi durumları ve yukarıda değinildiği gibi o tarihte Sohum-Kale'yi işgal eden Türklerin bu yöredeki kuvvetli nüfuzu, bu bölgedeki nüfuzumuzu neredeyse sıfıra indirmişti.

Gürcistan bir yandan Lezgiler ve Carlar, diğer taraftan da Erivan Tatarlarının ve yöredeki Lezgilerle ortak hareket eden Ahaltsih Türklerinin akınlarıyla talan ediliyordu.

Gürcü Askeri Yolu devamlı olarak vahşilerin saldırılarına maruz kalıyor, ve yol üzerindeki ulaşım ancak yanında birkaç top taşıyan güçlü bir piyade konvoyuyla mümkün oluyordu.

Rusya'nın Kafkasya'daki durumu ve 1826 yılına kadar fetih için alınan diğer tedbirler.

Böylelikle, Kafkasya deyim yerindeyse abluka altına alınmıştı: kuzeyden Kafkas hattıyla, güneyden ve doğudan Transkafkasya'daki mülklerimizle; geriye batıdan sıkıştırmak kalmıştı ama, orada henüz Türkiye hüküm sürüyordu. Hal böyleyken, Dağıstan, Çeçenistan ve Kabartay kendi mülklerinin ortasında bulunuyor ve sınırlarımızı ciddi şekilde rahatsız ediyorlardı. Bu mülahazalarla 1817 yılından itibaren bu kabilelere karşı saldırı hareketleri başladı.

1817'den 1821 yılına kadar Sunja hattı kuruldu. Bu hat, Kumuk toprakları üzerinden Şamhal mülküne, Hazar denizine kadar uzatıldı. Hattı oluşturan istihkamlar şunlardı: 1) Pregradny kampı. 2) Zlobny okop. 3) Grozny kalesi. 4) Neotstupny kampı (daha sonra Goryaçevodskoe istihkamu). 5) Amir-Aci-Yurt. 6) Aksoy, veya Gerzel-Aul (daha sonra ismi Taş-Kıçu olarak değiştirildi). 7) Vnezapnaya kalesi. 8) Burnaya kalesi.

1822 yılında Ardon'dan Malka üzerinde bulunan Kamenny Most'a kadar Kabartay hattı kuruldu. Hat, bir yıl içinde inşa edilen şu 7 istihkamdan oluşuyordu: 1) Kamenny Most. 2) Baksanskoe. 3) Meçetskoe. 4) Nalçikskoe. 5) Çegemskoe. 6) Urvanskoe. 7) Çerekskoe.

1822 yılında Malka üzerindeki Kamenny Most ile Kuban arasında Kislovodsk hattı kuruldu. Şu istihkamlardan müteşekkildi: 1) Burgusant. 2) Hahandukovskoe. 3) Tahtamışevskoe.

1822 yılında Lezgi hattının kurulmasına başlandı. Şu istihkamlardan müteşekkildi: 1) Bejanyalı. 2) Natlis-Mtsanela. 3) Kvarel.

1825 ve 1826 yıllarında Büyük Kabartay üzerinden geçen Gürcü Askeri Yolu ulaşımına açıldı. Bu hat üzerinde o tarihte inşa edilen istihkamlar: 1) Prişibskoe. 2) Uruhscoe. 3) Verhneculatskoe (Minoretskoe). 4) Durdur-scoe. 5) Ardonskoe. 6) Arhonskoe.

Bu dönem boyunca, yani 1817 yılından 1826 yılına kadar Kuban'ın ardına, Çeçenistan'a, Kabartay'a, Dağıstan'a ve Osetya'ya kuvvetli seferler düzenlendi.

Alınan tedbirlerin neticeleri.

Bu tedbirler şu neticeleri doğurdu:

1) Terek'in sağ yakasında oturan Çeçenler, barışçı olarak adlandırılmalarına rağmen o zamana kadar, kendilerinin de her zaman iştirak ettikleri haydut gruplarına yataklık yapmışlardı. Grozniy'ın kurulduğu tarihten itibaren yalnızca haydutları saklamamakla kalmayıp, itaat etmeyen dağlılara, kendi kabiledaşları ve din kardeşlerine karşı kıtalarımızla birlikte harekatlara katılmışlar; nakliye arabaları vermişler; kereste taşımışlar; devletli imparatorun çağrısıyla tereddütsüz göreve koşmuşlar ve başkanlığın tüm taleplerini eksiksiz yerine getirmişlerdir.

2) Kumuk topraklarındaki, bizim Andreyev dediğimiz Enderi şehri eskiden beri köle tacirlerinin toplandığı yerd. Köleler buradan çoğunlukla Anapa üzerinden Türkiye'ye sevk edilirdi. Vnezapnaya kalesi inşa edildikten ve orada devamlı asker bulundurmaya başlandıktan sonra köle ticareti tamamen durdu ve ne Lezgiler, ne de Çeçenler, Çerkeslerle daha fazla irtibat kurabildiler.

3) Kumuk topraklarında ve Çeçenistan'da kurulan kaleler, Kumuklara ve barışçı Çeçenlere, itaat dışı Çeçenlere ve Lezgilere karşı bir dayanak oldu; Kumuklara ve barışçı Çeçenlere nezaret etmemize imkan verdi, öyle ki, ne eski haydutluk imkanını bulabildiler ve ne de Çeçen haydutlarını barındırabildiler. Ayrıca, Kumuklar ve Çeçenler arasına yerleşmemiz, bizi onlarla yakınlaştırdı, tüm bunların neticesi olarak Kafkas hattı tüm Terek bölümü boyunca sükunete kavuştu.

4) Aynı sebeplerle Kabartay ve Kislovodsk hatları da Yekaterinograd'dan Georgiyevsk'e ve ta Stavropol'e kadar aynı etkiyi yaptı.¹⁰⁴ Aynı sebeplerle Kabartayların ve onlara komşu diğer dağlıların köle ticareti ve haydutluğu son buldu.

5) Şimdi Kabartaylar ordumuzda hevesle hizmet ediyorlar; çocuklarını kadet birliklerine veriyorlar; bizimle yakınlaşmaya başladılar ve itaat dışındakilerle ilişkilerini, ancak Çerkes topraklarıyla eş zamanlı olarak patlayan Çeçenistan'daki 1840 isyanı sırasında yenilediler.

6) Kumuk topraklarında ve Kabartay'da istihkam ve hatların tesisi, bunlara Rus subaylarından ve bize sadık yerlilerden başkan tayin etme imkanı verdi; buralarda Rus memurların idaresinde mahkemeler ihdas et-

¹⁰⁴ Anılan hatların kurulmasından önceki ve sonraki vukuat defterlerinin karşılaştırılması bu hususu doğrulayacaktır.

tik. Bunlar halkı idare ediyor ve davalara bakıyorlar. İyi idare edildiklerini ve davaların süratle sonuçlandırıldığını ve mükellefiyetlerin adil bir şekilde dağıtıldığını gören Kumuklar ve Kabartaylar, bu mahkemelerden memnun kaldılar. Sadece ruhban sınıfı bu müesseseden şikayetçi ve şeriat mahkemesi istiyor, zira mevcut mahkeme düzeni, onları her çareye başvurarak elde etmeye çalıştıkları - bizim zararımıza olan - nüfuz ve iktidardan mahrum bırakıyor.

7) Tüm Merkezi Dağıstan'ı ve Güney Dağıstan'ın esas kısmını teşkil eden Akuşa, Kubaçi, Aşağı Karakaydah ve Tabasaran, hanlıklardan Ksari ve Kaza-Kumuk, özenli bir şekilde buğday ve para olarak önemli bir haraç ödeyerek itaat altına girdiler; Rus başkanlığının talebiyle kendi kabiledaşlarına karşı milis gücü verdiler ve ancak 1843 yılındaki genel ayaklanma sırasında ihanet ettiler.

Kafkasya'daki hareketler, İran ve Türk savaşları sırasında durdurulduysa da şimdi fevkalade bir şekilde telafi edilmektedir.

1826 yılında açılan İran savaşı ve ardından 1830 yılına kadar devam eden Türk savaşı, her ne kadar bu dönemde Kafkasya'daki hareketleri durdurulduysa da, kazanılan başarılarıyla Kafkasya'nın yatıştırılmasında çok hayırlı etkileri oldu. General-Feld-Mareşal Prens Varşavskiy'in meşhur zaferleriyle Erivan, Nahçıvan, Ahaltsih, Ahilkelek, Poti, Anakliya, Sohum, Pitsunda, Sucuk, Anapa fethedildi ve Karadenizin doğu sahillerinden çıkarılan Türkler, Çerkes sahillerindeki ve Kubanötesindeki tüm haklarını Rusya'ya terk ettiler.

Türk savaşı sırasında Kafkas hattındaki hareketler.

Diğer taraftan, Türklerle yapılan savaş devam ederken ufak tefek saldırı hareketleri icra edildi. 1828 yılında Urup üzerinde St. Georgiy istihkâmı ve Bugas boğazında Cimitya inşa edildi. 1829'da Çatlin üzerinde Jirovskoe; Laba üzerinde Kalajskoe ve Belaya nehri civarında Jinifa inşa edildi ama, kısa süre sonra bu istihkamlar terk edildi.

Türk savaşından sonra Kafkasya'nın feth edilmesi için alınan tedbirler.

1830 yılında Türk savaşının bitişinden sonra tüm gayretler Çerkes kabilelerinin feth edilmesine, yani Kafkasya'nın serbest kalan son istikametten kuşatılmasına yöneltildi. Önce kuvvetli saldırı hareketleri Kuban'ın ardında, Şapsığ topraklarında başladı, sonra Natuhay topraklarına kaydırıldı ve aynı zamanda Karadeniz sahil hattının kuruluşuna başlandı. Ama

1830 yılında sağ kanatta dağlıları silahla yola getirme yöntemi durduruldu ve sadece sahil hattının kurulmasına büyük bir gayretle devam edildi. Bu hattın hedefleri şunlardı: 1) Dağlıların yabancılarla her türlü ilişkisini kesmek; 2) Onların dışarıdan ateşli silah ve cephane, tuz ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmelerine engel olmak; 3) Böylelikle onları itaate mecbur bırakmak.

Kafkasya'nın başka yerlerinde, Lezgi kordon hattı hariç olmak üzere, 1839 yılına kadar devamlı hareketler olmadı, bu sürede cereyan eden bazı münferit hareketler de duruma bağlı ve bölgenin geçici ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik oldu.

1830 yılından itibaren Kafkasya'nın fethi için alınan tedbirler şunlardı:

1830 yılında Karadeniz sahil hattında ve Kubanötesinde kurulan istihkamlar: 1) Gagra. 2) Bambora. 3) Mostovaya Alekseyevskoe (Kuban geçişinde). 4) Kuban'ın ardında Afipskoe. Aynı yıl 1822 yılında başlanan Lezgi hattı bitirildi; üzerine şu istihkamlar kuruldu: 1) Novıye Zakatalı kalesi. 2) Belokanı. 2) Lagodeks. 4) Kartuban.

1831 yılında Karadeniz sahil hattında yapılan inşaatlar: 1) Gelencik. 2) Karadeniz havzasının Gelencik ile bağlanması için Kuban üzerinde bir geçit ve geçitin yanına Olginskiy köprübaşı inşa edildi.

1832 yılında Karadeniz sahil hattında yapılan inşaatlar: 1) Novotrant-skoe istihkamu ve Kuzey Dağıstan'daki istihkam. 2) Temir-Han-Şura. Aynı yıl ayrıca şu seferler yapıldı: birisi Natuhaylara karşı; diğeri de Gazi Mol-la'nın tahrik ettiği bölge halkını bastırmak için Dağıstan'a.

1833 yılında Natuhaylara ve eş zamanlı olarak Vladikavkaz civarında yerleşik Kistlere karşı bir sefer yapıldı.

1834 yılında Karadeniz hattında ve Kuban'ın ardında inşa edilen istihkamlar: 1) Obın. 2) Nikolayevskoe. 3) Draldı. 4) Pıları.

1835 yılında Natuhay topraklarına kuvvetli bir sefer tapıldı.

1836 yılında Karadeniz sahilinde kurulan istihkamlar: 1) Kabardinskoe ve Kuzey Dağıstan'da bir istihkam. 2) Sulak'da Mitirlinskoe.

1837 yılında Karadeniz sahilinde inşa edilen istihkamlar: 1) Mihailovskoe. 2) Sv.Duha. Aynı yıl Dağıstan'da Avar hanlığı işgal edildi ve Kuznah kalesi kuruldu. Ayrıca Dağıstan'da Şamil'e karşı Avaristan'a ve, Koysu-bu'ya ve Çeçenistan'a seferler düzenlendi.

1838 yılında Karadeniz sahilinde inşa edilen istihkamlar; 1) İlk Novorossiysk tabyası. 2) Tetinskaya. 3) Velyaminovskoe. 4) Navaginskoe. Bundan başka Küçük Kabartay'da Gürcü Askeri Yolunu korumak için: 5) Konstantinovskoe. 6) Yelizavetinskoe. Sunja hattında Grozni'yi Vnezapnaya 'ya bağlamak için: 7) Umahan-Yurt. Kuzey Dağıstan'da Hunzah'ı Temir-Han-Şura'ya bağlamak için: 8) Zirani. 9) Burunduk-Kale. Güney Dağıstan'da 1837'deki isyanla ilgili olarak: 10) Kubinskoe. 11) Hazrı. Dağlık Samur topluluklarına ve Şamil'e karşı Koysubu ve Avaristan'a seferler düzenlendi.

1839 yılında Karadeniz sahilinde inşa edilen istihkamlar: 1) Novorossiysk'te bir tabya daha. 2) Lazarevskiy tabyası. 3) Golovinskoe. 4) Rayevskiy. Lyubinskaya hattında: 5) Zassovskoe istihkamı; Güney Dağıstan'da: 6) Tiflisskoe. 7) Ahtinskoe.

Aynı yıl iki kuvvetli sefer yapıldı: birisi Samur dağlı topluluklarını itaat altına almak için, diğeri de Şamil'e karşı.

1840 yılında Karadeniz sahilinde tesis edilen istihkamlar: 1) Lazarev tabyaları yenilendi ve 2) Velyaminovskiy; Tsebelda'da: 3) Marambskoe; Labinskaya hattında: 4) Mahaşevskoe. 5) Temirgayevskoe. 6) Novodanskoe. 7) Novogeorgiyevskoe; Çeçen hattında: 8) Gerzel -Aul. Aynı yıl Çeçenistan ve Kuzey Dağıstan'a Şamil'e karşı, ayaklanan bölgenin bastırılması için seferler düzenlendi.

1841 yılında inşa edilmesi planlanan istihkamlar: Çeçen hattında: 1) Çirkeyevskoe, 2) Argun boğazında Çah-Keri'de; Labinskaya hattında: 3) Ahmet-Dağı'nda. Bunlardan başka yapılması planlanan işler: a) Laba'da 4 karakol tesisi; b) yeni düzenlenen Kazak Labinsk alayının iskanı için tahkimli 4 stanitsa; c) Dağıstan'da Temir-Han-Şura'nın, Hunzah'ın Tarki'deki ova istihkamının, Karadeniz kıyısında da Gagra istihkamının yeniden düzenlenmesi. Bunlardan başka dört sefer daha planlanmıştı: birisi Dağıstan'a, ikincisi Çeçenistan'a, üçüncüsü Abazeh topraklarına, dördüncüsü Wubih¹⁰⁵ topraklarına.

Kafkasya'da 1830'dan 1841 yılına kadar yapılan hareketlerin genel toplamı.

Bu kısa özetten de anlaşılacağı gibi, 15 yıl içerisinde, yani 1826'dan 1841 yılına kadar kurulan istihkamlar:

¹⁰⁵ Bu çalışmada kısa da olsa Kafkas halklarına karşı yapılan tüm seferlere değinmek yerinde olurdu ama, bunun için elimde ne imkan ne de malzeme var, bu konu mevzumuzu çok dağıtırdı. İşte bu nedenle Kafkasya'daki tedrici kök salıxmızı ve Kafkas halklarını bastırmak için kullanılan tedbirlerin kısa bir özetiyle yetinmek zorunda kaldım.

KAFKAS ATLANTİSİ

1826'dan 1831'e kadar:

Karadeniz sahilinde ve Kuban'ın ardında	
Şapsığ topraklarında.....	4 istihkam
Mezginskaya hattında	4 istihkam
Toplam	8 istihkam

1831'den 1838'e kadar:

Karadeniz sahilinde ve Kuban'ın ardında	
Şapsığ topraklarında	10 istihkam
Dağıstan'da	3 istihkam
Toplam	13 istihkam

1838'den 1841'e kadar:

Karadeniz sahilinde	9 istihkam
Abazehlere karşı	6 istihkam
Dağıstan ve Çeçenistan'da	10 istihkam
Kabartay'da	2 istihkam
Toplam	27 istihkam

GENEL TOPLAM 48 istihkam

Karadeniz sahil hattında alınan tedbirlerin sonuçları.

Halen Karadeniz sahilindeki istihkamlar ve deniz devriyesi, özellikle Azak tekneleriyle yapılan, ilişki kurmayı zorlaştırmış olsa da, Çerkesler Türklerle ilişki içinde olmaya devam ediyor. Vukuat defterleri ve yerel makamların raporları bunu kanıtıyor. Bu ilişkiler daha da güçleştirilebilir ama, ne kadar uyanık olunursa olunsun, bunları tamamen önlemek mümkün değil. Çerkeslerin gece karanlığından, sisten veya devriyeyi sahilinden uzaklaştıran kuvvetli rüzgardan yararlanmaması beklenemez. Onları Türkiye ilişki kurmaya iten şeyin sadece ticari ve siyasi sebepler olmadığını kabul etmek lazım. Asırlardır süren kadın satışından, daha doğru bir ifadeyle evlilikten kaynaklanan akrabalık bağları da var. İşte bu nedenle ihtiyaç duydukları şeylerin temininde kolaylık sağlansa bile, Türklerle ilişkileri sona ermeyecektir. Şimdi İstanbul'da karısı veya cariyesi üzerinden Çerkesya'nın en iyi sülalelerinden biriyle akraba olmayan tek bir yüksek makam sahibi kimse olmadığını söylersek hata etmiş olmayız. Kara tarafında kordon hatlarında istihkamlar birbirleriyle haberleşiyorlar, oralarda yapılan sızmaların izini takip etmek mümkün, buna rağmen dağlılar buralardan devamlı olarak geçiyorlar.

Satacak hemen hiçbir şeyleri olmayan Kafkas halklarıyla yakınlaşmak için trampa noktaları tesis edilmişti, çeşitli malların alım satımı için şehir ve köylerimize gelmelerine de izin veriliyor: Kabartaylar, Çeçenler, Şapsığlar ve Natuhaylar bugün de satmak için kereste, tomruk, odun ve canlı hayvan getiriyor; Kabartaylar barışçı sayıldıkları için kolonideki uzak stanitsalara bile gidiyorlar, oysa Şamil'in burada ilk defa görünmesi bile bazılarını isyan ettirmeye, bazılarını galeyena getirmeye, bazılarını da iyi komşuluk ilişkisi içinde olduğumuz halde Anapa'daki köylerimize saldırtmaya yetti. Merhum General Velyaminov'un bunların topraklarına yaptığı seferler sırasında, bu saldırıların son zamanlarda, ilişkilerin artmasından sonra olduğu kadar sık tekrarlanmadığını, ve hiç bu kadar acımasız ve cüretkar olmadığını unutmamak lazım.

General Rtişçev Kafkas hattı kumandanı iken, kolordu kumandanlığına tayininin hemen öncesinde Çeçenlerle bir barış anlaşması yaptı; aralarında haydutlukta en ileri gelenlerine, en meşhurlarına aşırı derecede iltifat etti; cömertçe mükafatlandırdı. Bunun ardından, Tiflis'e giderken, ilk dağ geçidinde aynı Çeçenlerin saldırısına uğradı.

Kafkas dağlarının mutlak cahilliği, kendi güçlerinin Rusya'nın kudretiyle ne kadar orantısız olduğunu görmelerini engelliyor. Bize karşı başarılı olabileceklerini ve bağımsızlıklarını koruyabileceklerini düşünüyorlar. Gerçekten de zaman zaman bazı akınları başarılı oluyor ve bu başarılar yerel şartlardan, daha çok da birçok askeri kumandanımızın beceriksizliğinden kaynaklanıyor. Hem bu sebepler, ve hem de eğitimden, geleneklerden ve önemli bir ahlak eksikliğinden kaynaklanan düşünüş tarzları, konukseverliğin, cömertliğin, iltifatın, onlar için karlı ticari ilişkilerin, bir güçsüzlük işareti olduğunu düşünmelerine sebep oluyor. Bu tedbirler ancak silah gücüyle desteklendiğinde sonuç veriyor. General Rtişçev'in tüm görev dönemi boyunca Çeçenler ve Kabartaylar Gürcü Askeri Yolu üzerinde haydutluk yapmaya devam ettiler. Terek'in altını üstüne getirdiler. Ve ancak, yukarıda gördüğümüz gibi onların topraklarında, kendi aralarında irtibatlı güçlü garnizonlara sahip ve cephe gerisinde tüm bir Kafkas hattıyla desteklenen bir dizi istihkam kurulunca hizaya geldiler. Bu istihkamlar, barışçı kabileler üzerinde mükemmel bir nezaret imkanı sağladı; askerin haydutların barınaklarına aniden gelip onları silah gücüyle cezalandırabilmesine imkan verdi; akın halinde, vahşilerin her zaman herhangi bir kumandandan daha iyi planladıkları geri çekilme yollarını kesmeyi mümkün kıldı.

Her ne kadar doğu sahilindeki istihkamlar izole edilmiş halleriyle gayrimüsait bir halde bulunuyorlarsa da, şayet bunların kuruluşu saldırı hareketleriyle desteklenmiş olsaydı ve garnizonları en ufak bir düşmanca hareket halinde dağlıların evlerine aniden gelip onları cezalandırabilecek durumda olsaydı, diğer hatlar gibi dağlılar üzerinde etkili olabilirdi.

Tam tersine, 1838 yılında doğu sahiline gelen güçlü kıtalar, istihkamların inşası sırasında dağlıları tamamen rahat bıraktılar ve sadece savunmada kaldılar. Hatta garnizonların istihkamdan çıkması ve dağlıları kendi mekanlarında tehdit etmeleri bile kesin olarak yasaklanmıştı; hatta ormanlarda açma yapmak, dağlılarla çatışma çıkarmama, onları kızdırmama ve insan kaybını önleme bahanesiyle yasaklanmıştı. Diğer taraftan, mutlak bir hareketsizlik¹⁰⁶ hali askerde korkaklık ve moral bozukluğu yaratıyordu. Bu da, kaçınılmaz olarak hastalık ve ölüme sebep oluyordu. Çoğunluğu bozuk karakterli olan subaylar kendilerini sarhoşluğa veriyorlardı. İnsanlar amirlerine karşı saygı ve güveni yitiriyor ve moral bakımından çöküyorlardı. Garnizonlardaki bozulma, istihkamların berbat vaziyeti ve dağlılara karşı hareketlerde uygulanan sistem, dağlılarda o zamana kadar Kafkasya'da duyulmamış bir kendine güven ve cüret doğuruyordu. Yukarıda izah edildiği gibi bu sistem, dağlıların, kendilerine baş eğdiren yegane şey olan güç ve kudrete dair düşünce tarzlarına uymuyordu.

Saldırı hareketlerinin sonuçları ve başarıları.

Karadeniz sahil hattında silah gücünü kullanana kadar başarı sağlayamadık. Geçen yıl 3.Şube Başkanı Tuğgeneral Muravyov, ayaklanan dağlık Tsebelda'yı itaat altına almak için silah gücüne başvurdu; bu kıymetli subayın hareketleri tam bir başarıyla sonuçlandı ve sadece Tsebelda ve çevresi paniğe kapılmakla kalmadı, dağlık Tsebelda'ya kadar ulaşan cezadan korkuya kapılan Cigitler (Cigetler-e.n.) bile itaate meylettiler.

Yukarıda izah ettiğim gibi Dağıstan'da, Çeçenistan'da, Kabartay'da ve Kafkasya'nın başka yerlerindeki saldırı hareketlerinde elde ettiğimiz başarılar ve yararlı sonuçlar, bu hareket tarzının karşıtlarına, çeşitli zamanlarda Kafkas halklarına bahsedilen cömertlik ve iltifattan ne fayda sağlandığını gösterebilir. Oysa, gördüğümüz gibi silahın gücü hiçbir konukseverlikle, hiçbir iltifatla, hiçbir ticari ilişkiyle elde edilemeyecek başarılar sağladı.

Dağlılar, eğitimleri, düşünüş tarzları ve adetleri dolayısıyla kendi toplumlarında bile silahın gücünden başka hiçbir iktidar, silah zoruyla kendilerine kabul ettirilenlerden başka hiç bir mükellefiyet tanımazlar. Eğer fırsat-

¹⁰⁶ Doğu cephesinin garnizonlarında eski yerel amirlerin, insanları cephe eğitimiyle uğraştırması kesin olarak yasaklanmıştı.

tını bulurlarsa, ettikleri tüm yeminlere rağmen bu mükellefiyetlerin hiçbir şartını da yerine getirmezler. Yırtıcı, savaşçı, yarı vahşi bir halk nasıl olur da barışçı komşularına itaat eder? Herhalde burada tartışılacak olan şey sadece hedefe ulaşmak için silahın nasıl kullanılacağıdır. Barışçı tedbirler de yardımcı ve ikincil bir araç olarak buna eşlik eder.

Lezgi kordon hattının kurulmasının etkileri.

1830 yılında Transkafkasya'da Lezgi hattının kurulmasına kadar Caro-Salakan Lezgileri, dağlı Lezgilerle birlikte Transkafkasya vilayetlerimizde bizi çok rahatsız ettiler, Tiflis yakınlarından bile insanları esir ettiler ve imkan bulsalar bize ciddi zararlar verebilirlerdi. Bu hattın kuruluşundan ve Carlıların silah zoruyla sert şekilde cezalandırılmasından sonra, bu vilayet sadece yatışmakla kalmadı, Kahetiya ve Tiflis'in huzura kavuşmasına da önemli ölçüde yardım etti.

Türk savaşından önce Dağıstan ve Çeçenistan'ın durumu.

1826 yılında Terek'in ardınca sadece Grozny'e, Amio-Alji-Yurt'a, Goryaçevodsk'a, Taş-Kiçu'ya, Vnezapnaya'ya ve Burnaya'ya sahiptik. Pregradnıy Stan ve Grozny ile Nazran arasında Suruc'da bulunan Zlobnıy Okop lağvedilmişti, çünkü istihkam için yer seçimi yanlış olmuştu ve içerisindeki yapılar tamamen yıkılmıştı. Ama bunların yerine, aşağıda izah edileceği gibi yenileri kurulacaktı.

General Yermolov, Burnaya kalesini Vladikavkaz'la aşağıdaki gibi birleştirecek bir ön hat kurmayı tasarlamıştı:

1) Vnezapnaya'nın Burnaya ile irtibatı için Boltugay'da¹⁰⁷ bir istihkam inşa edilecek ve orada Sumak üzerinde bir köprü veya geçit yapılacak, Temir-Han-Şura yakınında Kafer-Kumuk'ta bir istihkam ve Kum-Terkale'de başka bir istihkam kurulacak.

2) Sunja hattında Kazah-Kiçu civarında bir istihkam, ondan biraz daha yukarıda, Ossa çayı üzerindeki köyün 15 verst ilerisinde, Sunja'ya dökülen Ossa çayının boğazdan çıktığı yerin yakınında başka bir istihkam daha kurmayı tasarlamıştı. Bu istihkam 500 kişilik bir garnizonu barındırmalıydı. Kazah-Kiçu ile Grozny arasında Ahan-Yurt'ta veya Grozny'in 10 verst yukarısında bir karakol; ve son olarak Grozny'in aşağısında Tepvikiñçinskaya nehir geçidinde bir karakol kurulması tasarlanmıştı.

¹⁰⁷ Myatlı'nın altında Sumang, hemen hemen Çir-Yurt'un karşısında.

Sunja hattı boyundaki bu istihkamlar, haydutluğa çıkan Çeçenleri, Çervlenaya tarafına, Ura-Mizdana-Vladikavkaz'a doğru sıkıştırıracaktı ve askerinin, Gürcü Askeri Yolu üzerinden aniden hem Karabulakların ve hem de Ossa'nın ardında meskun Çeçenlerin yuvalarına baskın yapmasına imkan verecekti; Grozny'nin aşağısındaki istihkamlar da, Sunja'nın aşağı kısmıyla Terek üzerindeki tüm sahayı örtecek, Vnezapnaya ile Burnaya arasındaki tabyalar da Şamhal mülkünü ve Kizlyar yönünde Aşağı Terek'i örtecekti. Bu tasarımın doğruluğu 1831 yılı ve özellikle 1840 yılı hadiselerinde bariz şekilde kanıtlandı. Eğer Sunja hattı General Yermolov'un tasarladığı gibi olmuş olsaydı, Çeçenistan'daki geçen yılın karışıklıklarının sonucu bu kadar acı olmazdı. Bize sadık Karabulaklar ve Çeçenler bir destek ve koruma bulur ve ailelerini kendileriyle birlikte götürme imkanı bulamazlardı; Gürcü Askeri Yolu tamamen örtülmüş olur ve 1841 yılında maruz kaldığı felaketler olmamış olurdu.

Dağıstan ve Çeçenistan'ın İran ve Türk savaşından sonraki durumu.

Şüphesiz ki Türk savaşından sonra Dağıstan'da gözlemlenen mutlak sükunet, bu yörenin itaat altına alınması yönünde büyük umut veriyordu ve tüm imkanların diğer kanada yönlendirilmesine imkan sağlıyordu. Oysa, Dağıstan'ın derinliklerinde fırtına bulutları toplanıyordu. Bu bulutlar o tarihten beri yöreyi karartıyor ve kudretimizi tehdit ediyor.

Kazi-Magoma (Gazi-Muhammed-ç.n.) veya bizim adlandırmamızla Kazi-Molla 1831'deki isyanıyla Dağıstan'ın çeşitli kabilelerden müteşekkil halkının gözünü açtı. Bu yörenin fetih tarihini geciktirmekle kalmadı, bizim için ölümcül olan öğretisinin yayılması, yarı vahşi Lezgilerin dinsel fanatizmini ateşledi. Ölümü bu fanatizmi daha da büyüttü.

Kazi-Molla'nın öğrencileri olan müritler¹⁰⁸ İslamizmin şanı ve yayılması için kendilerini ölüme mahkum etmiş şehitlerdir. İslamizmin aktivistleri olarak, Hristiyanlara karşı savaş ve nefret ideolojisini yayarlar. Kazi-Molla'nın ikinci halefi ve silah arkadaşı olan Şamil bu dinsel iktidarı İmam-Azam¹⁰⁹ ünvanıyla kendi gücünü oluşturan ve onun her emrini yerine getiren müritleri vasıtasıyla kendi üzerinde topluyor, herkesi emri altında tutuyor;

¹⁰⁸ Mürit şeriat öğretisinin, yani Kur'an yorumunun takipçileri arasından çıkan mümin Müslüman demektir. Hocasının iradesine uymaya ve öbür dünyada Cennetin tüm zevklerini elde edeceğinden emin olarak din uğruna ölmeye and içmiştir. Mürit sigara içmez, tütün koklamaz, sıcak içecek içmez, Ruslarla ilişkisi olan birini, hele de onların hizmetindeyse hakir görür.

¹⁰⁹ Türk (Osmanlı) İmparatorluğu'nun kurucusu, onun eski kudretinin ve şöhretinin temelini atan Abubekir, Omar ve Osman'ın taşıdığı unvan (burada halifelerin isimleri Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucularının isimleriyle karıştırıldığı gibi, imam-ı azam ünvanı da yanlış kullanılıyor-ç.n)

onlar vasıtasıyla tüm planlarını uyguluyor; itaat etmeyenleri ölümle cezalandırıyor ve çoğu zaman ufak bir kabahat yüzünden bütün bir aileyi yok ediyor: onlar vasıtasıyla öğretisini ve onlarla birlikte iktidar ve kudretini yayıyor. Şimdi Dağıstan ve Çeçenistan'da hükümetimize karşı nefret ve düşmanlık yayan birkaç müride sahip olmayan tek bir köy yok.

Şamil'in öğretisi, yani şeriatı¹¹⁰, neredeyse Hazar Denizi'nden, gizli takipçilerinin olduğu Kabartay bölgesine kadar yayılmıştır; 1842 yılından itibaren öğretisi Abazehlere ulaştı ve yolladığı bir naip vasıtasıyla onlara emri altına aldı. Kendisine boyun eğen tüm yöreyi kısımlara böldü ve oralara yöneticiler atadı. Bu yöneticiler halkı acımasızca köleleştiriyor. Bu örgüt halkın tüm gücünü ve imkanlarını tek bir amaca yöneltiyor. Bu amaç, dinsel fanatizme ve Arapların ve Osmanlıların kudretinin temelini oluşturan esaslara dayandığı için, çok daha tehlikelidir. Bu gerekçeler, Kafkas hattının sağ kanadındaki savaşa, sol kanattaki ve doğu sahilindeki savaştan tamamen farklı bir karakter veriyor.

Karadeniz sahili ve Kuban için yapılan savaş ne kadar inatçı olursa olsun, General Anrep'in şimdi almakta olduğu tedbirlerle bu savaşın sonunu görebileceğimizi ve bu sonun uzak olmadığını öngörebiliyorum, ama Dağıstan'daki savaşın yakın zamanda sonuçlanacağını sanmıyorum.

General Baron Rozen'in tüm kumandanlığı süresi boyunca Dağıstan'daki işlerin hemen hemen unutulduğunu, Kazi-Molla'nın takipçilerinin Hazar'da gelişmekte olan <faaliyetinin> öneminin öngörülemediğini itiraf etmemek mümkün değil. Oysa şer olgunlaşıyordu ve şimdi daha yüksek bir dereceye ulaştı. Bu görüşün haklılığını yukarıda özetlediğim Kafkasya'daki hareketlarımıza bakarak kolayca anlayabiliriz. Bu özetten, 1831'den 1838 yılına kadar Dağıstan'da neredeyse hiçbir şey yapılmadığını görüyoruz.

Her ne kadar Kazi-Molla'nın Giluzi yakınında imha edilmesinden sonra, General Yermolov'un bir istihkam kurmayı tasarladığı yerde, Kafer-Kumuk civarında Temir-Han-Şura kurulmuş, Miatlı'daki Bulak yerine Sunja üzerine bir geçit inşa edilmiş; 1836 yılında Avaristan işgal edilmiş, Huyzah kalesi kurulmuş ve Dağlık Dağıstan'la Çeçenistan'a önemsiz se-

¹¹⁰ Şeriatın anlamı: Kuran'da vaz edilen, tüm mümin Müslümanların uymak zorunda olduğu dini ve sivil kuralları. Bu kurallar daha Müslümanlığın başlangıcında Abubekir, Omar ve Osman tarafından yeniden yorumlanmış, 1828 yılında da Dağıstan'da Kazi-Molla onları özetlemiştir; daha sonra halefi Halzat-Bek (doğrusu Hamzat-bek-red.) ve nihayet onun ölümü üzerine Şamil. Şeriatın temeli Hristiyanların, özellikle de Rusların yok edilmesinden, her türlü sivil iktidarın Müslüman da olsa ortadan kaldırılmasından ibarettir. Şeriat eşitliği öğütleri, sadece dini iktidarı Muhammed'in ve yoldaşlarının mirasçısı olarak İmam Azam'ın şahsında tanır.

ferler yapılmışsa da, altı yıl devam eden bu hareketler çok zayıftı, yörenin durumuna uygun değildi ve Şamil'in artmakta olan nüfuzuna karşı sağlam bir engel teşkil etmiyordu.

Dönemin sonuna doğru üzerinde sadece Groznıy kalesinin bulunduğu Sunja hattı açıldı. İstihkamlar harap olmuştu, son zamanlarda yapılmaya başlanan saldırı hareketleri pek başarılı olamıyordu, diğer taraftan bölgenin zayıf ve adaletsiz idaresine bir de yetersiz birlik mevcudu eklenince, 1837 yılındaki Kuban karışıklığı meydana geldi. Bu hareket Dağıstan'ın güneyinin tamamına ve merkezin bir kısmına yayıldı ve sadece Dağıstan'ın kalan kısmını değil, ta Transkafkasya'yı ve Şema vilayetini de etkiledi. Girişimci ve ihtiyatlı düşmanımız bölgenin ve zihinlerin bu sallantıdaki halinden faydalanmayı bildi ve nüfuzunu hızla yaydı.

1839 ve 1840 yıllarında Kafkas hattından Şamil'e karşı yapılan hareketlerin duruma uygun olmadığı yönündeki kanaatimi belirmeden geçemeyeceğim. 1839 yılında Şamil'in Buturnae ve Arguan'daki yenilgisinden sonra Çirkey'i ele geçirip orada bir istihkam kurulması gerekirdi. Bu istihkam Şaşhel mülkünü ve Kumukları korurdu. Hunzah kalesini sağlam bir şekilde yeniden düzenlemek, boyutlarını büyütmek ve bir taburluk bir garnizonla savunmasını sağlamak gerekirdi, burası Avaristan'a örtü sağlar ve bizi 1840 ve 1841 kışında içine düşüğümüz müşkül duruma düşürmezdi. Ahulgo önünde çekilen zahmetler ve verilen kayıplardan ve dağlıları yeni bir ümitle canlandıran Çirkey yenilgisinden sonra, işlerin nasıl yapıldığına bakıldığında, görülen o ki, kanaatimce Şamil'in hareketlerini izlemek ve Argun boğazındaki ikamet yeri civarındaki noktaları güçlendirmek için aktif tedbirler alınmalıydı. Onda tehlikeli bir düşman görmek ve dağlıların güvenini yitirdiği, herkes tarafından terk edilmiş olarak yersiz yurtsuz dolaştığı şeklindeki aptalca düşünceye kapılmamak gerekirdi. Onun, iktidarını Çeçenler ve Kabartaylar arasında yaymakta olduğu günlerde, Dağıstan'ın ve Çeçenistan'ın gerçek durumunu ve bize zarar verme kapasitelerini biliyor olmamız gerekirdi. Onlarla 40 yıldır savaşıyoruz, burada hata yapmamamız gerekmez miydi? Şayet gerekli ihtiyat tedbirleri alınmış olsaydı, Şamil geçen yılın baharında olduğu gibi büyük bir kuvvetle ve beklenmedik şekilde ortaya çıkamazdı.

Çeçenistan'daki karışıklıkta yerel yönetim gerçekten de tüm bölgeyi tehdit eden tehlikenin derecesini öngörebilmeli, ve bu tehlikeyi küçümsemeden tüm diğer planları ve seferleri¹¹¹ bir kenara bırakıp, tüm imkanları bölgenin yatıştırılması için kullanmalıydı. Şimdiki şartlarda hiçbir faydası olmayan Gorçel-Aul istihkamını 1840 yılında yapmamak gerekiyordu, bunun yerine dikkatlerin Sunja hattının güçlendirilmesine ve onun ayrılmaz bir parçası olan Terek boyu ve Sunja Çeçenlerinin korunmasına ve diğer taraftan da Kumukların, Şamhallığın ve Avaristan'ın korunması için Gürcü Askeri Yolu'nun korunmasına yöneltilmesi gerekiyordu.

Sonuç.

İşte, kanaatime göre hem Dağıstan'da ve hem de Karadeniz sahilinde, işlerin bizim için bu kadar gayrı müsait bir istikamet almasının sebepleri bunlardır.

Yönetimini ihdas ettiğimiz yörede zayıflığın ve suçun cezasız kalması keyfiyetinin alamet-i farika olması halinde, maalesef daha kötü sonuçlar beklenebileceğini ifade etmemeye vicdanım el vermez.

1830'dan 1841 yılına kadar Kafkasya'da cereyan eden olayların neticeleri.

Şimdi bu dönemde, yani 1826'dan 1841 yılına kadar dağlılara karşı yapılan hareketlerin sonuçlarını inceleyelim.

1) Sahil Çerkeslerine boyun eğdirmek için ilk adım atıldı. Cigetler vatandaşlığı kabul etti, bunu takip edecek başarılar konusunda tamamen ümitvarız.

2) Kuban ve Laba arasında meskun Kubanöteliler ve, Laba'nın sağ yakasında meskun kabileler itaati kabul etti ve 1826 yılında ancak güçlü bir müfreze eşliğinde seyahat edilebilen bu yörede, şimdi ulaşım tamamen serbest ve Kazak köyleri kuruluyor.

3) Tüm Kuban boyunca ve özellikle Karadeniz'de haydutluk büyük ölçüde azaldı. Şimdi hırsızlıkla uğraşan küçük gruplar dışında başkalarına rastlanmıyor. Geçen yılların vukuatlarını kıyaslayarak bunu görmek mümkün.

4) Kabartay'da ve tüm Gürcü Askeri yolunda haydutluk o derece azaldı ki, yöredeki huzur ve güvenlik bir tanesi dağların içinde olmak üzere on Rus yerleşimi kurmamıza imkan verdi.

¹¹¹ Burada Laba'nın ardına yapılması planlanan seferi kastediyorum. Bu seferin yapılmasına hiç ihtiyaç yoktu ve zaten de yapılmadı, ama bu işe tahsis edilen birlikler hareketsiz kaldı ve artık faydalı olamayacakları bir zamanda, güz sonunda geldiler.

Hattın kurulmasından önce Gürcü Askeri Yolu üzerindeki ulaşım ancak topçu destekli kuvvetli bir piyade konvoyuyla mümkün oluyordu. Şimdi posta özellikle dağlarda emniyetli, seyyahlar, yerleşimciler, hatta yalnız kadınlar serbestçe seyahat ediyorlar.¹¹²

5) Terek'in ardında istihkam kurulmasından önce Dağıstan'la ulaşım ancak Kizlyar yoluyla sağlanıyordu. 1815 yılında Kumuk prensinin oğlu Şafir Tamirov'un koruması altında seyahat eden Binbaşı Şvetsov burası ile Kize-Yurt arasında Çeçenler tarafından esir edilmişti. Şimdi tüm ağırlıklar, acemi asker grupları, yolcular ve her türlü heyet geçen yılki karışıklıklara kadar Vnezapnaya üzerinden Grozny'den veya Amir-Aci-Yurt'tan¹¹³ doğruca Temir-Han-Şura'ya gidebiliyor.

6) Önceleri kocaman taburların imha edildiği Güney Dağıstan ve Car vilayetinden daha fazla söz etmeliyim. Orada halk şimdi tamamen itaat altında olup barışçıdır.

Dağlı Samur toplulukları, arazilerinde Ahtinskoe ve Tiflisskoe istihkamlarının kurulmasıyla birlikte boyun eğdiler ve hükümetin tüm taleplerini yerine getiriyor, muntazam şekilde haraç ödüyorlar ve hatta 1839 yılında ihdas edilen yönetimi ve çok memnun oldukları mahkemeyi kendileri finanse ediyorlar.

Her ne kadar dağlık Merkezi ve Kuzey Dağıstan'ın durumu böyle değil ise de, Burlih, Temir-Han-Şura kaleleri ve Ahtinskoe ve Tiflisskoe istihkamlarının yörede huzurun tesisinde önemli etkileri olmuştur. Bu istihkamların kurulmasından ve Dağıstan'ın içlerine yapılan seferlerden önce Akuşinler, Avarlar ve Koysubulular tüm Dağıstan'ı örgütleyip Transkafkasya yöresine tarumar edici akınlar düzenlerlerdi.

7) Lezgi kordon hattının kurulmasıyla birlikte Car vilayeti uslandı ve Kahetiya mutlu bir hayat yaşıyor, yarı vahşi Lezgiler itaati kabul ediyor ve, aileleriyle birlikte barışçı sakinler olarak çalışmak için Kahetiya'ya gidiyorlar. Taşra polisine itaat ediyorlar.

Gürcü Askeri Yolu üzerinde Tiflis'den Vladikavkaz'a kadar yaptıkları soygunlar tamamen sona erdi.

8) Abhazya ve Samurzakan sadece yatışmakla kalmadı, komşularının fethine de can-ı gönülden yardım ediyorlar.

¹¹² Bu sükunet bu yılın ilkbaharında bozuldu, ama Çeçenistan'da tasarlanan istihkamların inşasından sonra huzurun daha sağlam olarak geri döneceği umulur.

¹¹³ Bu da 1842 yılından, özellikle de 1843 yılından itibaren değişti.

Kafkasya'da cereyan eden tüm hadiselerin genel özeti ve günümüzden önce dağlılarla savaşın başlangıcı.

Uzun süredir devam eden mücadele sırasında Kafkasya'da cereyan etmiş hadiseler ve oranın fethi için alınan tedbirlere, bunlardan kaynaklanan başarı veya başarısızlıklara yakından bakıldığında aşağıdaki sonuçlara varmamak mümkün değildir:

1) Kafkasya olağanüstü çetin arazi şartlarına sahip, maharetli bir şekilde istihkamlarla çevrilmiş ve kalabalık bir garnizon tarafından savunulan çok güçlü bir kaledir. Böyle bir kaleye karşı sivri zekalı metotlar kullanmak ancak mantıksızların işidir. Akıllı bir kumandan farklı tedbirlere başvurmak gerektiğini görür: paraleller koyar, kuvvet kullanarak ilerler, mayını yardma çağırır ve kaleyi ele geçirir.

2) Bu saldırının akışı, önceden devamlı bir yönetime göre planlanmış değildir. Ama olayların mahiyeti bu hareket tarzına mecbur etmiştir. Buradan kaynaklanan ve genel başarıyı yavaşlatan bazı rota sapmaları olmuşsa da, bu hareketler doğru bir hücum tarzı oluşturmuştur. Yani:

a) İlk paralel: Hazar'dan Karadeniz'e kadar Kafkas hattı; Burnaya kalesi, Derbent ve tüm Transkafkasya mülkümüzdeki kaleler.

b) İkinci paralel: Kubanötesi istihkamları, yani Olginskiy köprübaşı, Mostovoe, Alekseyevskoe, ve Afinskoe: sonra Labinskaya, Kislovodnaya ve Kabardinskaya ve Sunjenskaya hatları ve keza Kumukskaya, Amir-Aci-Yurt istihkamu, Taş-Kıçu, Vnezapnaya, Miatlı, Temir-Han-Şura, ve aynı şekilde Lezgi hattı, ve nihayet Abhazya'daki istihkamlarımız;

c) Üçüncü paralel: Karadeniz sahil hattı, Kafkasya'nın diğer yerlerinde ise üçüncü paralel daha yeni kuruldu, yani: Aban, Şapsığ veya Kubanötesi hattının sağ ucunu teşkil ediyor, Vladikavkaz, Nazran, Gerzel-Aul ve Çirkey, Çeçen hattının başlangıcını, Hunzah ve Ahtı Dağıstan hattının başlangıcını teşkil ediyor.

3) Hareketlerdeki her türlü acelecilik, her türlü ani hareket, eski zamanlarda olduğu gibi şimdi de ya başarısızlıkla veya kısa süreli semersiz başarılarla sonuçlanmıştır. Bunlardan kaçınmalıydık. Zaten bu kalenin fethini geciktiren de bu sebeplerdir, çünkü garnizonda bizimle başarıyla mücadele etme ve bağımsızlığını koruma azmi ve umudu doğurmuşlardır.

4) Daha sonraki hareketler için üs oluşturan ve arkasında garnizonla irtibatı kesilmiş (yani nüfusun büyük kısmıyla) kabileler bırakan bu tip hatların tesisi her zaman sağlam ve olumlu başarılar getirmiştir.

5) Hatların ve kalelerin itaat etmiş kabilelere yakından nezaret ettiği yerlerde, dağlılar sadakatlerini korudular ve yavaş yavaş silahlarını terk ederek barışçı vatandaşlar haline geldiler.

Tarafımızdan önemli kayıplar vermeden, seçicilikle ve ihtiyatla kullanılan silah gücüyle elde edilen başarılar her zaman sağlam meyveler vermiştir. Buna karşılık, hissedilir kayıplar verdiğimiz tüm hareketler bir yandan kana susamış düşmana cesaret vermek, diğer yandan da askerin cesareti ve kendine güvenini sarsmak suretiyle bizim aleyhimize olmuştur.

6) Dağlıların topraklarımıza yaptığı akınları garnizonun kaleden yaptığı huruçlara benzetmek lazım. Bunları püskürtmek için devamlı olarak uyanık olmalıyız. İhata hatlarımız güçlü ve tehdit kapasitesine sahipse, bu huruçlar bize ciddi zarar veremez.

Dağlıların evlerindeki tarayışlarımız mutlaka apansız olmalıdır, bu nedenle de önce onlara hatlarla yaklaşmamız gerekir.

II. KAFKASYA'NIN BAŞARILI BİR ŞEKİLDE FETHİ VE SAĞLAM BİR BARIŞIN TESİSİ İÇİN GEREKLİ TEDBİRLER

Bu niyetlerin ve Kafkasyadaki uzun mücadelemizin deneyiminin ışığı altında, Kafkasya'nın başarılı bir şekilde fethi ve sağlam bir barışın tesisi için gerekli olduğunu düşündüğüm tedbirlere dair düşüncelerimi izah etme cüretinde bulunacağım.

1) Sunja hattı hemen bitirilmelidir, yani Kazah-Kıçu civarında uygun bir yerde bir istihkam, Ossa üzerinde bir istihkam, Kazah-Kıçu ile Grozniy arasında bir veya iki tahkimli karakol ve nihayet, Tepleçizu civarında bir istihkam. Bu hat Gürcü Askeri Yolu'nu ve Terek bölümünü Şçedrinskaya stanitsasına kadar tamamen kapatacak, Sunja üzerinde kurulması planlanan Kazak yerleşimleri için bir dayanak oluşturacak, ve nihayet imkanlarımızı daha sonra kurulması gerekecek Çeçen hattına yaklaştıracaktır.

2) Tamamen gereksiz ve şimdiye kadar hiçbir fayda sağlamamış olan Yelisavetskoe ve Konstantinovskoe istihkamları lağvedilmelidir. Yelisavetskoe bize itaat etmiş Hristiyan bir kabilenin ortasında, Gürcü Askeri Yolu'nun üst kısmını vahşilerden koruyan güvenilir kalabalık nüfuslu aullarla çevrilmiş olarak bulunuyor, Konstantinovskoe Küçük Kabartay'da tek başına bulunuyor, onu her taraftan dolaşmak mümkün, ve bu nedenle ne vahşilerin Gürcü Askeri Yolu'na, ne de Mozdok'a sızmasını engelleyebildi; üstelik bunların garnizonu, vahşi gruplarını dışarıdan yardım almadan

takip etmek için çok zayıf. Çeçenler uslu dururken ve Gürcü Askeri Yolu'nda gerekli ihtiyat tedbirleri alınmışken vahşiler oralara gelmiyorlardı; Çeçenistan'daki karışıklıklardan sonra Mozdok'a saldırdılar, Kabartay'daki köylerimizi soydular ve her iki istihkamdan da en ufak bir müdahale görmeden her zaman rahatça geri döndüler.

Gürcü Askeri Yolu'nun savunulması görevini, Yelisavetinskoe ve Konstantinovskoe yerine yukarıda sözü edilen Sunja ve Ossa üzerindeki istihkamlar yerine getirecektir. Bunların kolayca inşa edilmesi için inşaat malzemeleri Yelisavetinskoe ve Konstantinovskoe'den alınacaktır. Yani; döşeme, tavan, çatı, kapı, ranza, pencere, tuğla ve demir. Belki tomruktan güzel ve sağlam bir şekilde inşa edilen ve şimdi tamamen kurumuş olan kışlalar da nakledilebilir, Sunja'nın ardında ağaç kesimi insan kaybı olmadan gerçekleştirilemez ve bu ağaçlar yaş olacaktır.

3) Sunja hattı bittikten sonra Yüce Makam tarafından onaylanmış Çeçen hattının kurulmasına başlanmalıdır. Ama tabii, Kafkas Kolordusunun imkanları el veriyorsa, Sunja hattıyla aynı zamanda Çeçen hattını da kurmak çok yararlı olur. Bu durumda, aynı anda Kumuk topraklarını, Terek'i, Kabartay'ı ve Gürcü Askeri yolunu örtmek amacıyla istihkamların inşasına bu hattın sol kanadından başlanmasını öneririm.

4) Yukarı Kuban'la Laba'nın ağız arasında Labin hattının bitirilmesinden sonra, hattı yukarı Laba'dan, arazinin uygunluğuna göre Belaya ırmağına kaydırıp, dağ etekleri boyunca Abin'e kadar Şapsığ hattı kurulmalıdır. Abin, Novorossiysk'le irtibatı sağlayacaktır. İstihkamların kurulacağı yerler ancak arazinin titizlikle incelenmesinden sonra tesbit edilmelidir.

5) Karadeniz sahil hattını şu şekilde kurmak gerekir:

Kerç boğazından Türkiye sınırlarına kadar Karadeniz'in tüm doğu kıyısı boyunca üç nokta özellikle önemlidir, çünkü yılın her mevsiminde buraya gemiler yanaşabilir: Novorossiysk, Gelencik, Sohum

Bundan başka, ilk iki nokta ile iyi bir kara ulaşımı sağlanabilir, son nokta ise tamamen itaatimiz altındadır. Bu noktalar güçlü garnizonlu kaleler tarafından işgal edilmelidir.

Bu iki nokta arasında iki yer daha işgal edilebilir; birincisi Tenginskoe veya Velyaminovskoe. Buralardan sıradağ üzerinden Kafkas hattına çıkan uygun bir yol var. İkincisi Navaginskoe veya Sv. Duha. Bunlardan ilki doğu sahilindeki en güçlü ve en kuvvetli kabile olan Wubıhların topraklarındadır. Diğeri, onlara komşu ve bize itaat etmiş Cigetlerin topraklarındadır.

Bunlara her zaman komşularına karşı yardım etmek zorundayız.

Netice olarak, Anapa ile birlikte altı noktayı güçlü garnizonlarla işgal etmeliyiz, dağlıların Türkiye ile ilişkisini engellemeye yarayan geçici tesisler olan diğerleri, taş kuleli veya başka tipte çok küçük garnizonlu benzer istihkamlarla işgal edilmelidir.

Böylelikle güçlerimizi birkaç noktada toplayarak, dağlıların evlerine beklenmedik akınlar yapabilecek ve onları her zaman tehdit edebilecek, veya bize itaat etmiş kabilelere komşularına karşı yardım edebilecek duruma geleceğiz.

6) Dağlık Dağıstan'a hakim olmak için Hunzah'ta gücümüzü artırmamız gerekiyor. Bunun birliklerin iâşesi ve ısınması bakımından büyük zorluklar getireceğini biliyorum, ama yapacak bir şey yok, Avaristan'ı işgal ettiğimize göre bu zorlukları aşmalı ve bu yöreyi elde tutacak ve komşu kabileler üzerinde nüfuz kuracak kadar güçlü olmalıyız. Aksi halde yapılan bütün fedakarlıklar boşa gitmiş olacaktır.

7) Çeçen hattının ön kısmını bitirdikten sonra, Dağıstan'ın içlerine saldırı hareketleri düzenleyebilmek için şu noktaları birbirine bağlamak yararlı olur: a) Hunzah'ı Gimri ve Untukul üzerinden Çirkey'le ve, b) Hunzah'ı, bu hatta Hunsulskoe boğazında kurulması planlanan istihkamla Andı üzerinden. Diğer yönden Hunzah'ı, a) Güney Dağıstan'la Akulu ve Odnomyar, Kazikumuk ve Kyürin hanlığı üzerinden ve, b) Kahetiya ile Avar Koyusu üzerinden. Ama, bu işlerin hayata geçirilmesi henüz o kadar uzak ve o günlere kadar öyle olaylar olabilir ki, ben bunları sadece, ulaşılması şayanı arzu amaçlar olarak dile getirdim. Şimdilik sadece Avaristan'da güçlenmek ve orada tutunmak lazım.

8) Dağlıları cezalandırmak için yapılan seferlere gelince, kanaatime göre eğer başka amaçları yoksa bunlar çok ender olarak arzulanan neticeyi sağlıyor.

Bu tür seferler ancak ani olursa başarılı olur, aksi hale dağlılar her zaman saldırıyı püskürtmek için hazırlık yapıyor ve, aileleri ile eşyalarını balta girmemiş ormanlara götürüyor, ve her yakılan kulübenin veya imha edilen her çeyrek ölçek buğdayın bedelini kanla ödüyoruz, kendilerine de ciddi bir zarar veremiyoruz. Lakin bu kural tüm Kafkasya'ya şamil değildir. Dağıstan'da bu seferler hala fayda getirebiliyor, çünkü Lezgi kabileleri kendileri için çok değerli olan taş evlerde otururlar, değer verdikleri bah-

çeleri vardır ve bunların tahrip edilmesi hoşlarına gitmez. Ama Çeçenler ve Çerkes kabileleri ağaç dallarından örme kulübelerde yaşarlar, hiçbir sabit tesisleri yoktur, ve bir Rus öldürmek için kulübelerini memnuniyetle gözden çıkarırlar. Ayrıca şu hususa da dikkat çekmek lazım: bu tür seferler henüz silahımızın gücünü tanımayan kabileleri etkilemektedir ama, çok sık tekrarlandığında etkisini yitirmektedir. Bu nedenle bu tür saldırı hareketlerinde, başarıdan emin ve az insan kaybına mal olacak şekilde çok ihtiyatlı olunmalıdır.

Teklif ettiğim önlemler ve hatlar şüphesiz ki çok zaman alacaktır, ama bunun onların reddi için yeterli bir sebep olacağını sanmıyorum. Kafkasya kuşatması, paraleller kurulduktan birkaç gün sonra nihayete ermeyecektir. Şüphe yok ki tüm bu hatlar ve saldırı hareketleri çok iyi sonuçlar getirecek ve, Kafkas kabilelerinin büyük çoğunluğu itaati kabul etmeye mecbur olma noktasına getirilecektir, ama bu itaati ciddi önlemlerle desteklemek lazımdır, ne zaman ki Kafkasya'da tek bir el silah atılmaz, ancak o zaman sükunetin temin edileceği umut edilebilir.

Bu önlemler şunlardır:

- a) Silah gücü.
- b) Rus nüfusun iskanı.
- c) Dahili düzenin tesisi.
- d) Yetenekli ve görevi hak eden idarecilerin seçimi.
- e) Ticaret ve sanayinin geliştirilmesi.

Tüm bu önlemler birleştirilmeli ve birlikte uygulanmalıdır, birinci önlem asıl, diğerleri yardımcıdır. Bunlarsız tam ve kalıcı bir başarı sağlanamaz, bu önlemler tam bir beceriyle uygulanmalıdır, ama bunun için tüm işlere ve yerel idarecilerin icraatlarına yön verme yetkisi münhasıran bir baş idareciye bırakılmalıdır.

Silah gücünü kullanmak için gerekli olan şartlar.

Silah gücü öncelikle saldırı hareketlerini uygulamak için, ikincisi, hatların korunması için, üçüncüsü itaat etmiş olan kabilelerin zapt-u raptı ve onların savunulması için gereklidir.

Halen saldırı hareketleri dört noktada yürütülmektedir:

- 1) Karadeniz sahilinde,
- 2) Laba'da,
- 3) Çeçenistan'da,
- 4) Kuzey Dağıstan'da.

Bunların tam bir başarıyla yürütülebilmesi için, her birinin diğerinden

bağımsız imkanları olmalı, ve birisi Kafkasya'da, diğeri de Transkafkasya'da olmak üzere iki yedek bulunmalıdır. Gerekli hallerde her hangi bir noktanın takviyesi için. Aksi halde bu hareketler ya yavaş ve gevşek olacak, veya her hangi bir noktada tamamen durdurulmuş olacaktır. Her iki durumdan da her halükarda kaçınmak lazımdır, zira bu hareketler dağlıları gayrete getiren bir zayıflık ortaya çıkarır ve dağlılar bu fırsattan yararlanmayı ihmal etmezler. Şimdiki boyutlarda başlayan harekate, ısrarla devam etmek lazımdır, aksi halde tüm fedakarlıklar boşa gider. Biz dağlılarla mücadele etmek mecburiyetinde değiliz, sadece hedefe doğru sağlamca ilerlemeli ve karşılaştığımız her düşmanca harekette onları yenmeliyiz.

Dağlıları boyun eğmeye zorlama yöntemlerinden biri, onların planlarını her yerde önceden tahmin etmek, akınlarını başarıyla püskürtebilmek için her zaman güçlü bir savunma pozisyonunda olmaktır. Soygunculuğun, dağlıların bunu yapma imkanı bulamadıkları ve başarılı olamadıkları zaman sona ereceğinden eminim. Bunun için hatlarımızda güçlü bir savunma pozisyonunda bulunmamız lazım.

Kafkas hattı tüm varoluş süreci boyunca düzenli birliklerle desteklendi, kendi halkıyla hiçbir zaman dağlılara karşı koyamadı. Ondan önce kurulan, şimdi kurulmakta olan ve kurulması önerilen hatlar, arazi yetersizliği nedeniyle kendi savunmalarına yetecek kadar güçlü bir nüfusa sahip olamıyorlar, bu nedenle de asker takviyesi talep ediyorlar, üstelik şimdi birinci ve ikinci paralel arasında nezaret edilmesi gereken dağlı halklar meskundur. Kısacası geride yeterli sayıda yedek bırakmadan tüm güçleri ön hatlara çekmek doğru olmaz.

Ayrıca, itaat etmiş dağlıları zapt-u rapt altında tutmak ve onları savunmak için askerin mevcudiyeti şarttır, bir yerde sükunet sağlanınca, imkan dahilindeki tüm tedbirlerle orayı itaat altında tutmaya çalışmak lazımdır, sıkılan her kurşun dağlıların fethini uzaklaştırıyor. Halkı silah taşıdıkça Kafkasya huzur bulamaz, onları silahsızlandırmak için de onların şahsi güvenliğini ve mallarının emniyetini temin etmekle yükümlüyüz, ancak o zaman tedricen silahı terk ederler. Yukarıda sözünü ettiğim Kafkaslı Nogay kabilelerini örnek göstereceğim. Onlar silahı tamamen terk ettiler, itaat altındaki diğer kabileler her ne kadar silah taşıyorlarsa da ender olarak silah kullanıyorlar. Gürcistan'ın tüm halkı silahlı idi, bu halk dağlarda hala cesaretiyle anılır, birkaç asır boyunca halifelerin ve onların mirasçılarının kudretiyle mücadele etti, oysa şimdi Gürcistan'ın büyük kısmında silah

yok; sadece Kahetiya'nın Lezgilere sınır olan kısmı silahlıdır.

Sadece kuvvet yoluyla bunu sağlayamazdık, ama işlerin olağan seyriyle bunu başardık. Barışçı nüfus haline gelen tüm bu kabilelerde her ferdin şahsi hürriyetini ve mal güvenliğini koruduk, onlar da silah kullanma ihtiyacı kalmayınca gereksiz bir eşya olarak silahı terk ettiler.

Çiğnediğimiz dağlı topraklarından asker çekmek zorunda kaldığımız her olayda, sonuçlar çok feci olmuştur. Elimde yeterli malzeme olmadığı için örnek veremeyeceğim, ama, hatırladığım bazılarında söz edeceğim,

1825 yılında General Yermolov, Kabartay'dan Çeçenistan'a Apşeron piyade alayının iki taburunu almak zorunda kalmıştı, bundan hemen sonra Kabartay'lar ayaklandılar ve Kuban'ın ardına kaçtılar.

1831 yılında tüm Dağıstan'da ve Çeçenistan'daki karışıklık, birliklerin büyük kısmının oradan Kafkas hattının sağ kanadına kaydırılmasından sonra başladı.

1837 yılında Kuban vilayeti ayaklandı ve o sırada asker bulundurulmayan tüm Güney Dağıstan'ı ardından sürükledi.

1840 baharında sol kanatta ve Vladikavkaz'da zayıftık ve Şamil'in ilk başarılarını bastıramadık. Karabulaklar cezasız kaldı, barışçı Çeçenlerin kaçışı önlenemedi, itaat etmiş olanlar korunmadı ve karışıklıklar o kadar hızlı yayıldı ki, yaza doğru Nazran'dan Şamhal mülklerine kadar herkes isyan etti ve hatta Kabartay fena halde karıştı, sadece Kumuklar rahat durdu, çünkü toprakları askerlerimizin koruması altındaydı.

Şimdi 1843 yılını örnek gösterebiliriz.

Dağlıların her başarısının Transkafkasya'da kuvvetli bir yankı yaptığını hesaba katmak lazım. Biz bunun örneğini 1838 yılında, Aga-Bek, güruhuyla birlikte Şeki vilayetini istila edip Nuha'yı kuşatmaya cüret ettiği zaman görmüştük. Tüm Şeki vilayeti isyancılara katılmaya hazırды, ve bir çokları o tarafa geçmişlerdi bile. Şu bir hakikattir ki, nerede yeterli sayıda askerin varsa oranın hakimi sensin.

Tüm bu hususları hesaba katarak, kanaatimce, hat taburları hariç, aşağıdaki asker sayısının mevcudiyeti bir gerekliliktir:

- 1) Transkafkasya'da bir piyade tugayı, bir diğeri yedekte.¹¹⁴
- 2) Güney Dağıstan'da bir alay.
- 3) Kuzey Dağıstan'da iki alay.
- 4) Kumuk toprakları ve Büyük Çeçenistan için bir alay.

¹¹⁴ Alayları beş taburlu olarak hesap ediyoruz. Halen dört taburlu olan grenaderler (bir nevi hassa birliği-ç.n.) hariç.

5) Küçük Çeçenistan, Küçük Kabartay ve Şput <Şapsığ?> toprakları için Vladikavkaz'da bir alay.

6) Nalçik'te Kabartay için bir alay.

7) Temnolesskaya'da bir alay.

8) Kavkazskaya'da bir alay.

9) Karadeniz'de bir alay.

10) Kırım'da Karadeniz sahil hattı¹¹⁵ için bir alay.

Bu imkanlarla tüm ihtiyaçlar rahatlıkla karşılanabilir, bölge itaat altında tutulabilir ve hakimiyetimiz pekiştirilebilir.

Rus nüfusun iskan ve dağlıların mümkün olduğu kadar ulaşımı kolay yerlere zorla göç ettirilmesi.

Rus nüfusun artırılması çok faydalı ama, bir yere kadar. O noktayı geçmek tehlikeli. Rusların itaat etmeyenleri sıkıştırarak itaat etmeye mecbur bırakmak amacıyla ovalara iskan ne kadar faydalı ise, itaate hazır kabileler arasına iskan da bir o kadar zararlıdır.

Şimdi Kuban ve Laba arasına iki Kazak alayı iskan ediliyor, ve keza Kazakların Sunja'ya iskan da (galiba iki alay) planlanıyor. Her iki yerde de boş arazi var, ve bu hatlar çok yararlı olacak, ama bize itaat eden dağlıları sıkıştırmamak için çok dikkatli ve adil davranmak lazım. Bunların ilerisine kurulması düşünülen hatlarda kurulacak Rus yerleşimleri yarardan çok zarar getirecektir. Şu sebeplerle:

a) Dağlıların kendilerinin toprağa ihtiyacı var; her tarlanın bir sahibi var ve çok değer verilir, dolayısıyla yerleşimcilerin işgal edeceği her karış toprak yerlilerin elinden alınmış olacaktır. Sadece bu bile onların bize karşı beslediği uzlaşmaz düşmanlığı daha da artıracak ve onları bizden daha da uzaklaştıracaktır.

b) Dağlılarla yakın komşu olunca tüm tarla işleri kuvvetli bir koruma altında yapılmak zorunda kalacaktır, ve bizatihi yerleşimlerin korunması için çok sayıda askere ihtiyaç duyulacaktır, çünkü yerleşimler akınlara karşı bir engel teşkil etmeyecek ve kendi yerleşimlerini bile koruyabilecekleri şüphelidir.

c) Dağlıların toprağı az olduğu için, boş kalacak yerler ancak onların kovulduğu yerler olacaktır, ve bu nedenle dağlılar yerleşimlerimizde, en verimli yerleri ellerinden aldığımızı düşüneceklerdir. Diğer yandan bazı kötü

¹¹⁵ Her ne kadar Karadeniz sahil hattının dört hat taburundan müteşkil kendi yedeğı varsa da, Novorossiysk'den Abhazya'ya kadar saldırı hareketleri için bunlar yetersizdir.

niyetliler bu durumlardan yararlanıyor ve bizim toprağa ihtiyacımız olduğu için dağlıları yok etmek niyetinde olduğumuz söylentisini yayarak dağlılarda hükümete karşı güvensizlik ve nefret duygusu uyandırıyorlar. Gürcü Askeri Yolu üzerindeki yerleşimlerimiz bu etkiyi yarattı, ve Kabartay'daki şimdiki huzursuzluğu kısmen bununla açıklamak lazım.

İtaat etmiş ve itaat etmeyi arzu edenleri mümkün olduğu kadar ulaşımı zor yerlerden çıkarıp istihkamlarımızın himayesi altında sakin ve doğru bir hayat sürdürme imkanı vermek bizim için çok daha faydalıdır, ve bu tür yerleşimler için boş arazi bırakmamız gereklidir. Tagaur, Vanagir, Digor, Asetin ve İmguşlara (doğrusu İnguş.-ç.n.) böyle yapılmıştı. Onlar Kabartay düzlüğüne¹¹⁶ yerleştikten sonra haydutluğu bıraktılar, tarımla ve geniş ölçüde hayvancılıkla uğraşmaya başladılar ve tamamen barışçı vatandaşlar haline geliyorlar.

Kaçak Çeçenlere, Karabulaklara ve ormanlardan ve dağlardan çıkmak isteyen herkese, aynı şekilde davranmak ve bunları Çeçenistan'da Ossa, Sunja ve Terek nehirleri arasına ve Küçük Kabartay'a iskan etmek faydalı olur.

Aynı sebeplerle, Çeçen hattı kurulunca Büyük ve Küçük Çeçenistan'daki halkı yerinde tutmak lazımdır.

Kaçak Çeçenler bize geri dönmedikçe Kafkasya'nın bu köşesinde huzurun tesis edilemeyeceği kanaatini ifade etmeye cüret edeceğim. Onlar şimdi karınlarını haydutluk ve soygunla doyurmak mecburiyetindeler, araziyi iyi tanıyor ve düşmanlarımızın sayısını artırıyorlar.

Dahili idarenin teşkili ve yer ve amir seçimi.

Kafkasya'da birçok kavim feth edildi ve kalanların da yavaş yavaş itaat edeceklerine şüphe yok. Bunları devamlı itaat altında tutmak için, zorlayıcı bir araç olarak silahlı kuvvet lazım. Dağlıların hukukunu iyileştirmek, onları barışçı vatandaşlar haline getirmek ve aralarında sanayiye yaygınlaştırmak için onları öyle bir hale getirmeliyiz ki, hiçbir zaman ne bize karşı korunmak için, ne de kendi komşularına karşı veya kişisel güvenlikleri ve mal emniyeti için silaha başvurma ihtiyacı duysunlar. Eğer kısa süre içinde toplumsal hayatın tüm bu ihtiyaçlarına cevap verebilirsek, onların sadece silah gücüne değil, yasalara da uyacaklarını ummak mümkün olacaktır.

Ama, bu şartların yerine getirilebilmesi için işe öncelikle itaat etmiş

¹¹⁶ Kabartay düzlüğü adı altında Vladikavkaz'dan Yekaterinograd'a kadar olan tüm ova kastedilmektedir.

kabilelerde bir idare ihdas etmekle başlamak lazımdır. Bu idare başlangıçta, dağlıların kendi gelenek ve hukuklarına uygun olacaktır, daha sonra vatandaşlığa uyum sağlama derecelerine göre bu idare yumuşatılabilir ve tedricen değiştirilerek dağlılar barışçı sivil hayata alıştırılır.

Tarafsızlık, adalet ve güler yüzle birleştirilmiş tavizsizlik, dağlı konukseverliğinin ve temel geleneklerinin tüm kurallarının muhafaza edilmesi; işte Kafkas halklarını yöneten hem üst düzey, ve hem de alt düzey yöneticilerin dikkate alması gereken kurallar. Bu tür bir idare dağlılarda korku ve saygı uyandırır, davranışıyla bunu hak edenlere karşı gösterilen tatlılık ve güler yüz ise, parasal ve başka mükafatlarla birleştirildiğinde, insanları sadık ve gayretli yapar. Konukseverlik kurallarının ihlali, bize zararlı insanların başına ödül konması, verilen sözün tutulmaması, aulların keyfi şekilde çok ağır vergilerle veya taleplerle cezalandırılması, haksızlık ve iltimas dağlılarda nefret doğuruyor ve şiddetli bir direnişe sevk ediyor.

Şimdi itaat eden Kafkas halkları, hat Kazak birlikleri veya yerliler arasından kendilerinin seçtiği pristavlar tarafından yönetilmektedir. Maaşları çok düşüktür, veya hiç yoktur. Halkı idare etmek için, polis veya mahkeme düzeyindeki ihtilafların çözümü için kalıcı kurallarla donatılmamışlar. Elleri hiç imkan yok, bu sebeple ya hiç nüfuzları yok, veya davaları karara bağlarken her zaman hükümetin çıkarını gözetmiyorlar, hükümetin verdiği hükümleri veya talepleri uygulatacak araçlardan mahrumdurlar. Kümesteki tavukların yolunması buradan kaynaklanıyor, tefecilik, her türlü baskı, adaletsizlik ve nihayet dağlıların kendilerine dayatılan, yetersiz ve zayıf gördükleri hükümete saygısızlık buradan kaynaklanıyor.

Dağlı halkları yönetmek için, yukarıda değindiğimiz gibi onların siyasi durumuna uygun kurallar tayin etmek gerekir, hem üst düzey ve hem de alt düzey yöneticilere şu mülahazalardan hareketle gerekli iktidarı ve imkanları sağlamak gerekir: 1) Kendilerine yakışır bir geçim düzeyi için, 2) her ferdin can ve mal emniyeti için, ve nihayet, 3) yönetimin talimatlarının ve mahkeme kararlarının uygulanması için.

Müstakil Kafkas Kolordusu kumandanı tarafından sunulan dağlı halkları yönetme projesinde, öyle görünüyor ki, tüm bu talepler öngörülmüş, başka bir şey ilave etmeyi gerekli görmüyorum.

Dağlıları barışçı komşulara dönüştürmedeki başarının azlığı veya çokluğu, hem üst düzey ve hem de alt düzey yöneticilerin seçimine bağlıdır. Mahalli üst düzey yöneticilerin tayininde her insanda rastlanmayan bazı

vasıflar aranmalıdır, bunlar rıyasız bir iyi niyetliliği, çevik bir zihni, tahsilli olmayı ve yönetimi kendisine emanet edilen halka karşı sevgiyi, ve niha-yet fedakarlığı kişiliklerinde birleştirmiş olmalıdırlar. Bu makamlara layık ve göreve uygun kimseleri celp edebilmek için, idarecilere verilmesi yararlı özel imkanlardan ve görev imtiyazlarından bahsetmek için kendimde hak göremesem de, Kafkasya'da görev yapan memurların sıklıkla yer değiştirmelerinin büyük mahzurlar yaratacağını söylemek cüretinde bulunacağım. Kafkasya o kadar büyük, ve işleri o kadar karmaşık ki, idareyi birazcık tanımak için en az bir yıl lazım, ama ancak birkaç yıllık hizmetten sonra gerçekten faydalı olabilirler.

Kafkasya'daki baş yöneticinin görev yeri ve yörenin askeri olarak taksimatı.

Bitirirken, Kafkasya'daki baş yöneticinin görev yeri hakkındaki düşüncelerimi açıklamak zorundayım. Bence bu hususun Kafkasya işlerindeki etkisi büyüktür.

Kafkasya'daki hakimiyetimizin ilk yıllarında baş yönetici Terki kalesinde oturdu ve, o zamanlar bize tabi olan Pyatigorsk Çerkeslerinin işlerini idare etti.

1722 yılında Sv.Krest kalesine nakledildi; 1736'da Kizlyar'a, 1763'de ise Mozdok'a.

1786'da Georgiyevsk'in inşasıyla askeri başkumandanlık oraya nakledildi. O zamanlar açık olan sivil yönetim ve hatlardaki tüm özel askeri amirler, askeri birliklere kumanda eden makam olarak buraya bağlanmıştı. Kafkasya baş yönetimi 1801 yılına kadar bu durumda kaldı.

1789 yılında Gürcü kralı Georgiy'in arzusuyla sivil işleri yönetmek üzere danışman Kavalinskiy¹¹⁷ Tiflis'e gönderildi, ve o yılın sonunda Lazarev'in alayı Gürcistan'a geldi...

1800 yılında kral Georgiy'in ölümüyle sivil ve askeri idarelerimiz arasında ihtilaf çıktı. O sırada Kafkas hattına kumanda eden ve imparatorun talimatıyla Gürcistan'daki durumu bizzat gözlemlemek için Gürcistan'da bulunan General Knorring, bu iki idarenin özel bir idare altında birleştirilmesinin gerekli olduğu kanaatine vararak, bu hususu 20 Temmuz 1801 tarihinde Devletli İmparatora rapor etti.

Bunun neticesi olarak General Knorring Kafkasya'da ve Gürcistan'da

¹¹⁷ Doğrusu Kovalenskiy.-Red.

konuslanmış ordulara baş kumandan tayin edildi. Başkumandanın görev yeri olarak Tiflis şehri belirlendi. Burada amaç, başkumandanlığı Transkafkasya'nın hükümrân hanlarıyla yakınlaştırmak, onları gönüllü olarak tabiyete ikna etmektir. Silah en son çare olmalıydı. Bu önemli nedenlerden başka, tüm yörenin başkumandanının Transkafkasya'daki mevcudiyeti, o tarihte bu yörede güçlü olan İran ve Türk nüfuzu ve oralardan yapılan sürekli akınlar dolayısıyla gerekli görülüyordu.

Yani, Kafkasya'daki üst yönetimin oraya yöredeki hakimiyetimizin güçlendirilmesi için gönderildiğini görüyoruz. Bu sebepler artık mevcut değil. Transkafkasya'daki tüm hanlıklar ve diğer bağımsız mülkler feth edildi, İranlılara ve Türklere karşı kazanılan önemli zaferlerle sınırlarımız düzeltildi ve güvenliği sağlama alındı, ve nihayet, hükümdarın tebasının hayrı için gösterdiği babaca ihtimam sayesinde Transkafkasya'da onların mutluluğu ve refahının temelini oluşturacak bir sivil idare kuruldu.

Diğer taraftan Transkafkasya halklarıyla yapılan savaş daimi hale geliyor ve kapsamı genişliyor, kuşatmış olduğumuz kalabalık garnizonlu muazzam kale, baş yöneticinin cephe gerisinde kalıyor; onun hareket üssüyle, yani Kafkas hattıyla bağlantısı sağlam değil ve tesadüflere bağlı; emrinde olması gereken tüm imkanlar cephe gerisinde bulunuyor, yardımcı imkanlar, yani Transkafkasya yöresinin ona sundukları hariç. İşlerin başarıyla yürütmesi için, dağlıların feth edilmesine yönelik hareketlerin ve tedbirlerin, iktidar ve yetkiyle donatılmış bir baş yöneticinin şahsında birleştirilmesi mutlaka gereklidir: diğer taraftan, görev yerinin uzaklığı dolayısıyla çoğunlukla onun maksadına uygun olmayan tedbirler alınıyor, o durumda ya bunları iptal etmesi gerekiyor, ya da duruma göre, daha büyük mahzurlardan kaçınmak için buna katlanması gerekiyor.

Her askeri liderin düşmanı önünde ve, temin edebileceği tüm imkanlar da elinin altında, doğrudan kendi emrinde olmalıdır .

Kafkas hattının kumandanlığının Transkafkasya'dan ayrılmasını şu sebeplerden dolayı son derece zararlı buluyorum:

1) Bu durumda kolordunun tüm imkan ve kabiliyetlerinin bir hedefe yönelttilmesinde birlik sağlanamaz.

2) Her kumandanlığa, birbirinden bağımsız öz kaynak sağlanması gerekecektir, zira bir birliğin fazlalığını bir diğerine aktarmak için doğrudan bir bağımlılık olmalıdır, aksi halde muhakkak çelişki ve uyuşmazlık doğa-

caktır. Aynı yetkilerle donatılmış, her birinin kendi hareket alanı olan iki memurun kendi işinde tarafsız davranacağını farz etmek kolay değil. Ama her amire kendi kaynağını vermek için Kafkas Kolordusunun bugünkü imkanlarını, hem insan ve hem de para olarak önemli ölçüde artırmak gerekecek ve buradan gelmesi beklenen faydanın, yapılan fedakarlığa deyeceği de şüphelidir

3) Dağıstan'ın işleri Çeçenistan'la ilişkilidir ve bunlar birbirinden ayrılmaz, oysa Güney Dağıstan'ın Transkafkasya ile askeri ve siyasi bakımdan sıkı ilişkisi var ve, hükümetin çıkarlarına büyük zarar vermeden tamamen ayrılmaz. Aynı şekilde Çeçenistan da Transkafkasya yönetimine değil, Kafkas hattına aittir, bu nedenle de bu eyaletlerin yönetimindeki birlik ihlal edilmiş olmaz.

4) Eğer Transkafkasya yönetimi yakında Kafkas hattından ayrılacaksa, Karadeniz sahil hattı da ilk ikisinden bağımsız, kendi kaynakları olan müstakil bir yönetim teşkil etmelidir. Diğer taraftan sahil hattının güney kısmı Transkafkasya bölgesinden ayrılmaz, zira burası Abhazya ve Samurzahin (doğrusu Samurzakan-ç.n.) üzerinden yapılan hareketlerle, kuzey kısmı da Natuhay toprakları üzerinden Kafkas hattıyla ilişkilidir.

5) İnsani ihtirasları ve zayıflıkları hesaba katarsak, iki, hatta üç müstakil yönetimin aynı hedefe uyum içerisinde ilerleyeceklerinden şüpheye düşmemek imkansızdır, halbuki maalesef bu üç kısmın bir yere bağımlı olmasının ortak çıkara zarar verebilecek yanlış anlamalara sebebiyet verdiği şahit olmuştuk.

Serdedilen tüm bu argümanlara dayanarak, Kafkasya askeri ve sivil üst yönetiminin görev yerinin Kafkas hattında Stavropol'de olmasını öneririm. Bu durumda saydığım tüm mahzurlar kendiliğinden ortadan kalkacak ve işler ortak bir ilinti, ortak bir ruh ve yön kazanacaktır.

Yönetimin şu şekilde ihdas edilmesini öneririm:

1) Tüm Dağıstan hariç,¹¹⁸ Transkafkasya yöresi, orada konuşlanmış tüm askeri birliklerle, sivil idare kısmıyla beraber bir askeri valiye veya genel valiye bağlanmalıdır.

2) Tüm Dağıstan, güneyi, kuzeyi ve dağlık kısmı, Büyük ve Küçük Çeçenistan'la birlikte orada konuşlu tüm askeri birliklerle birlikte 19. Piyade Alayı komutanının idaresine tevdi edilmeli, görev yeri Temir-Han-Şura

¹¹⁸ Kuban ve Derbent kazalarını Hazar vilayet idaresinin sivil kısmına bağlı bırakarak.

olmalıdır.

3) Vladikavkaz kazası, Büyük ve Küçük Kabartay'la birlikte özel bir askeri kaza amirine tevdi edilmeli, orada konuşlu askeri birlikler de emrine verilmelidir

4) Kafkas hattının sağ kanadı ve Laba'nın ağzına kadar Kuban'ın ardındaki tüm kabileler 20. Piyade alayı kumandanına veya özel kaza amirine tevdi edilmeli, bu yörede konuşlu askeri birlikler onun emrine verilmelidir.

5) Karadeniz bölgesi, Karadeniz ordusu atamanına.

6) Karadeniz sahil hattı, bu hattın amirine.

7) Son olarak, tüm bu yönetimlerdeki askeri ve sivil amirlik, müstakıl Kafkas Kolordusu kumandanının şahsında birleştirilmeli, tüm yörede savaş zamanında başkumandan ve sivil kısmın amiri yetkileriyle donatılmalıdır.

Rusların Kafkasya'da ve Transkafkasya'daki hakimiyetlerinin tarihinin yazılmasına dair.

Bitirirken, Kafkasya ve Transkafkasya'daki hakimiyetimizin tam ve ayrıntılı bir tarihinin bizim için ibret alınacak bir şey olacağını ifade etmek isterim. Sadece merak saikiyle değil, hükümetin yararına olacak şekilde yazılsın, hem üst düzey ve hem de alt düzey amirler seleflerinin uzun yıllara dayanan deneyiminden yararlansın. Bu tarih şu bölümler halinde hazırlanabilir:

1) Kafkasya'nın kadim tarihi.

2) Rusların Kafkasya ile ilk ilişkileri ve I. Petro'ya kadar Rus prensleri ve çarlarının kahramanlıkları.

3) Petro'nun İran seferleri, Gürcistan'ın ilhakından önce II.Katerina'nın zaferleri.

4) Gürcistan'ın ilhakından günümüze kadar, bu son dönem de iki kısımdan oluşmalı, son kısım imparator Nikolay Pavloviç'in tahta çıkış tarihinden ve, öncelikle yeni bir yönetim sisteminin kurulduğu ve Kafkasya'nın feth edildiği tarihten başlamalıdır.

Bu muazzam çalışma yetenekli bir kalem ve yoğun bir çalışma gerektirecektir.